

אופקים בגאוגרפיה

HORIZONS IN GEOGRAPHY

הבניית תודעה במרחב פונקציונלי

סדרה לזכר ראובן חייקין ז"ל

חוברת מס' 97

תש"פ 2019

העורכת – ענת קדרון – על גיליון בנושא "הבניית תודעה במרחב פונקציונלי"

חוברת נושאת זו מאגדת מחקרים שעניינם בבחינת אופנים שונים בהם מעוצבים זיכרון ותודעה קיבוצית באמצעות שימוש במקומות פונקציונליים במרחב הציבורי. דיון זה הוא חלק מהעניין המחקרי ההולך ומתרחב בתהליכי עיצוב זיכרון קולקטיבי ותודעה משותפת, לאומית או אחרת. בהיבטים גיאוגרפיים, מתרחב העיסוק בניתוח של נופים תרבותיים, אשר הוקמו או עוצבו במיוחד לצורך הנצחה או עיצוב תודעה, דוגמת מוזיאונים, אנדרטאות ובתי קברות.

המיקוד בשימוש הנעשה במקומות פונקציונליים, מבקש להוסיף על המחקר הקיים עד כה, הממעט לעסוק בהיבטים של מבנים אשר צברו משמעות תודעתית חברתית, החורגת מהשימוש הפונקציונלי המקורי לשמו הוקמו. קובץ זה מבקש לתרום לחוסר זה, תוך עיסוק במכלול ההיבטים הקשורים בעיצוב המקום, במיקומו, באופני השימוש הראשיים והמשניים בו ובשילוב של השימושי והתודעתי.

המאמרים שלפניכם מציעים מבט רחב על התופעה, במגוון נקודות מבט. נושאי המחקר נעים בין הפרספקטיבה הרחבה, כביש אורך מדינתי (כביש 90) או מורשת מדינית (איטליה), לפרספקטיבה מקומית (באקה אל עירבייה וראש פינה) ועד למקום הספציפי, כמבנה קולנוע, בית ספר, מתקן ספורט וספסל מכושף. הקשר בין הנוף והבניית התודעה מציע התבוננות ביקורתית במספר דגשים: היסטורי, פוליטי, לאומי ותרבותי.

מאמריהם של הילדסהיים ווקנין וזלצר, הפותחים את הקובץ, עוסקים בצירי תנועה ארוכים בישראל ובאופן בו הם משפיעים על התודעה התרבותית של המשתמשים בהם. אפרת הילדסהיים פותחת מציעה הסתכלות חדשה על כביש 90 כ- 'כבישגבול', ומתבוננת באופן בו שילוט הכביש, שיש לו משמעות אדמיניסטרטיבית ופונקציונלית, מייצר תודעה פוליטית ותרבותית הקשורה בקרבתו של הכביש לגבולה המזרחי של המדינה.

דניאל וקנין ואסף זלצר בחנו את תרומתו של הטיול בשביל ישראל לתודעת 'ידיעת הארץ' בקרב ההולכים בו. המחקר התמקד בקטע השביל העובר בהר תבור, אתר רווי משמעויות היסטוריות ותרבותיות ובדק האם להכנת להליכה ולהליכה עצמה יש השפעה על המידע של המטיילים וכתוצאה מכך – על התודעה הגיאוגרפית והתרבותית/לאומית שלהם.

עודד שי ואסתי ינקלביץ עסקו בשילוב בין מורשת לאומית, אתרי מורשת וחיי יום באתרים פעילים. שי התמקד במרחב הכפרי הערבי, במקרה של באקה אל עירבייה, ובחן את הבניית המורשת הפלסטינית והנכחתה במרחב הכפרי כמכלול. המאמר מתייחס לחידוש שבהבניית תודעה ערבית/פלסטינית באמצעות המרחב הכפרי למשמעותו של חידוש זה בהבנת יחסיה של חברה זו עם הממסד והחברה בישראל. ינקלביץ עוסקת במורכבות של אתר מורשת המתקיים בתוך בית ספר פעיל, במקרה של בית הספר כדורי, ובקשרים המעשיים – מנהלתיים והערכיים בין האתר ובין המוסד החינוכי.

מריאנה רוח-מדבר שפירא וטל אלוהב עוסקות בניכוס נוף קיים ליצירת הווי רוחני אלטרנטיבי. הן מתמקדות במושבה ראש פינה, בה התקיימה המושבה ההיפית הראשונה בישראל, ובשימוש שעשו חברי הקהילה הן בתשתיות הקיימות והן בהיעדר תשתיות באתר המושבה ההיסטורי.

רוח-מדבר שפירא עוסקת בניכוס נוף קיים ליצירת הווי רוחני במאמר נוסף. מאמר זה עוסק בספסלים מכושפים באתר כורסי המקודש לנצרות, ובתהליך הכללתם במפת גיאוגרפיה מקודשת אלטרנטיבית בישראל. המאמר מתמקד בהשפעתם של גורמים הפונקציונליים על תהליך זה, הקשורים בנגישות תרבותית סמלית של מתקנים במקומות מפתח וביתרונות שתורמת הנגשה פיזית שלהם, במקרה זה פעולה של רשות הטבע והגנים.

כרמי, לונטל וקדרון משיבים את הקוראים מהרוחני אל הפונקציונלי והיומיומי. אודי כרמי מוביל את הקוראים מהנוף הרחב למבנה המצומצם, ובוחן את המשמעות המשתנה של מבנה קולנוע מרכזי בשכונת 'הדר הכרמל' בחיפה, ששמו הפך למטבע לשון תרבותי (קולנוע ארמון). כרמי מתמקד ביחסי הדימוי המשתנים שבין מבנה התרבות ובין גדר הברזלים בחזיתו, כמייצגים את השינויים שהתחוללו בחברה הישראלית מיום הקמת הקולנוע בשנת 1935.

אור לונטל וענת קדרון בוחנים בחירה במתקנים שימושיים לספורט ולנופש כאמצעי הנצחה במרחב הצפוני של מדינת ישראל. המחקר מתמקד ביזמות פרטיות – ובשאלת אופי ההנצחה ולא משמעותה הסמלית, כלומר במניעים לבחירה במתקני ספורט ונופש ובקשר בין הבחירה באופי ההנצחה לאופי המונצחים.

המאמר הסוגר את הקובץ, מאמרם של יאיר ורון ועירית עמית כהן מרחיק את המבט אל מעבר לגבולות ישראל, לשרידים הנופיים שהותיר השלטון הפשיסטי באיטליה, ובוחן את היחס החברתי למורשת שנויה במחלוקת ולתקופה הנחשבת ככתם שחור בהיסטוריה של המדינה.

קובץ המאמרים המובא כאן הוא תולדה של סדנת מחקר שהתקיימה בשנת תשע"ח במכון שומאכר לחקר ארץ ישראל בעת החדשה, באוניברסיטת חיפה.

המושבה ההיפית בראש פינה – ניכוס ועיצוב מבנים ואלמנטים נופיים ליצירת הווי רוחני-אלטרנטיבי

מריאנה רוח-מדבר שפירא¹ וטל אלוהב²

1 המכללה האקדמית צפת

2 אוניברסיטת תל אביב והמכללה האקדמית צפת

אנשים ניסו לפלוש לבתים נטושים ולגור בהם. בית, מעין, בריכת מים, בוסתן עצי פרי שהצריך מעט טיפול, כי מה עוד צריכה חבורת פריקים שרוצה לחיות בלי חשמל מחוץ לציביליזציה? (גירי 2017: 136)

מאמר זה עומד על מקור הדימוי הרוחני-אלטרנטיבי של ראש פינה, ומגולל את תולדות המושבה ההיפית הראשונה בישראל, ברחוב העליון הציוני של המושבה החל משנות ה-1960. במעלה כביש תלול מרוצף-אבן, בין בתים נטושים, עצי בוסתן עתיקים ומי מעיין זורמים, מתרחש פרק היסטורי בלתי-מוכר של אימוץ מקומי-ישראלי של תרבות-הנגד, במעין "בועה" מחוץ לזמן ולמקום הישראליים, ערב מלחמת ששת הימים.

המחקר מדגיש את התשתית הפונקציונלית שנוכסה בידי המתיישבים ההיפיים, כמו גם את היתרון שמצאו בהיעדר תשתיות מסוימות, שאיפשר את אורח-חיים המיוחד. הסיפור ההיסטורי מוצג בשלוש מערכות: הגל הראשון, בו התיישבו בראש פינה העתיקה יחידים שפלטו למבנים ברוח הסקוטינג ההיפי; הגל השני, בו התבססה והעמיקה הפעילות האמנותית והרוחנית של הקהילה המתרחבת; והגל השלישי, בו האתר הפך ליעד תיירותי הממותג באמצעות נרטיב ציוני, תוך השתקת הפרק ההיפי-אלטרנטיבי. שמחת ותיקי המושבה על החייאת המבנים הנטושים הפכה במהרה לעיונות, ככל שזו שגשגה מעבר למשוער. בעקבות זאת, התפתח בהדרגה מאבק תודעתי סביב סמליותו של הרחוב העליון, שרוב מבקרי "מושבת הראשונים" באתר השחזור של ראש פינה העתיקה אינם מודעים לו. מילות מפתח: ראש פינה העתיקה, שנות ה-60, סיקסטי, תרבות הנגד, תרבות אלטרנטיבית, היפים, תרבות ילדי הפרחים, יישובים/קהילות רוחניים/ות.

The Hippie Colony of Rosh-Pina – Appropriation and Design of Buildings and Scenic Elements for Creating an Alternative Spiritual Milieu

Marianna Ruah-Midbar Shapiro, Zefat Academic College; Tal Elohev, Tel Aviv University and Zefat Academic College

This article examines the source of Rosh-Pina's spiritual-alternative image and relays the history of the first hippie colony in Israel and its picturesque upper street, from the 1960s onwards. Up a steep cobblestone road, between deserted houses, old orchards and flowing spring water, dwells an unvisited chapter in history of the local-Israeli adoption of counterculture within a sort of "bubble" outside of Israeli time and space, on the eve of the Six-Day War in 1967.

The study emphasizes the functional infrastructure appropriated by hippie settlers, as well as the advantage they found in the absence of other infrastructures, and which enabled their unique way of life. This historic tale is presented in three acts: the first wave, during which the old Rosh-Pina was settled with individuals who invaded its houses in the spirit of hippie squatting; the second wave, during which the expanding community's artistic and spiritual activity was established and deepened; and the third wave, in which the site became a tourist attraction branded as a Zionist narrative, silencing the alternative hippie episode. The colony elders' joy at the revival of abandoned buildings soon turned to hostility, as this renewal thrived beyond expectations. A struggle of consciousness then slowly developed around the symbolism of the Upper Street, unbeknownst to most visitors to the restoration site colony at Rosh-Pina. **Key Words:** Old Rosh Pina, The Sixties (1960s), counterculture, Alternative culture, Hippies, Flower Children, spiritual settlements/communities.

1. פתח דבר: תולדותיה של המושבה ההיפית הראשונה בישראל

מניין נובע הדימוי הרוחני-אלטרנטיבי של ראש פינה, שהיא מושבת תירות וצימרים מצד אחד ואתר מורשת ציוני מצד אחר? כפי שנראה, הוא קשור במושבה ההיפית שפעלה ברחוב העליון בראש פינה העתיקה¹ החל משנות ה-1960. מאמר זה מוקדש לצומת מיוחד במינו בין ההיסטורי והטופוגרפי – פרק לא-ידוע אודות אימוץ מקומי-ישראלי של תרבות-הנגד של ה"סיקסטיז". סיפורנו מתרחש ברחוב העליון² הציוני בראש פינה העתיקה: בין בתים מתפוררים, כביש תלול מרוצף-אבן, עצי בוסתן עתיקים ומי מעיין שזרמים ברחוב, והכל ערב מלחמת ששת הימים. זו היתה התיישבות יחידים של היפים, אמנים וטיפוסי שוליים שפלטו ורכשו בתי אבן מסוף המאה ה-19 בחלק הישן של המושבה הגלילית, שננטשו על ידי תושבי המקום.

זהו פרק מרתק וראשון מסוגו בהיסטוריוגרפיה של תרבות-הנגד בישראל. הפניית הזרקור לעבר הקהילה האלטרנטיבית הראשונה של 'ילדי הפרחים' בישראל, תופעה לוקלית של תרבות הנגד הגלובלית, המרחיבה את הידע אודות תרבות הנגד בישראל משנות ה-1960 ואילך. אפיונה כחלק מתרבות הנגד הגלובלית הוא מסגרת מושגית שתאפשר לבחון את הערכים, ההקשרים הרעיוניים, תחומי העיסוק והפרקטיקות של חבריה, השונים כל-כך מהאווירה התרבותית-פוליטית והאופורה הלאומית ששררה בארץ לאחר מלחמת ששת הימים.

על אף שה"מיינ-סטרים" דוחק לשוליים קבוצות חברתיות הסוטות מהמקובל, נודע להן תפקיד חשוב בעיצוב עתיד החברה. מכאן, השפעת ה"ניסויים" שנעשים ב"מעבדות החברתיות" שבשוליים משתרעת הרבה מעבר למספרי המעורבים בהן. הדבר נכון "בפרט בתרבות-הנגד, שהשוליות עשויה להיות בה סטטוס וולונטרי", אותו "חגגו ההיפים בגאווה" (Puttick 2000: 202–203). ואכן, נראה שהמושבה ההיפית בראש פינה הפכה למעבדה לניסוי חברתי, דווקא בזכות המיקום הגאו-חברתי השולי שלה: הרחוב העליון בראש פינה, מושבה קטנה ונידחת דאז, שהיה קשה לגישה ובתיו ננטשו. ההיפים הגיעו לשכיית-חמדה זו והתאהבו במה שהמיינ-סטרים זנח – בשוליות, בבידוד, בשקט, בטבע הבלתי-מבוית... ושוב, אָבֵן מְאִסוּ הַבּוֹנִים – הַיְתָה לְרֵאשׁ פְּנָה. במובן זה, המחקר שנציג אינו רק נוגע לגאוגרפיה היסטורית, כי אם להיבטיה החברתיים והתרבותיים.

לפיכך נשאל, מדוע דווקא בראש פינה נוצרה המושבה ההיפית הראשונה בישראל. מחקרנו יעמוד על התשתית הפונקציונלית שנוכסה בידי המתיישבים שהקימו את המושבה ההיפית – בתים נטושים, בוסתנים, מערות, מעיין – כל מה שאפשר למרחב הזה להפוך לביתם. כפי שנראה, לא רק היש, אלא גם האין תרמו להיווצרות המושבה הייחודית, דווקא במקום הזה: היעדרן של תשתיות פונקציונליות כגון כביש גישה נוח וחיבור לחשמל ולמים, ניתק את המרחב מה"ציביליזציה הישראלית-ציונית", ואיפשר את היווצרות "גן-העדן" ההיפי המבודד.

מבחינה מתודולוגית, החומרים שנאספו לצורך מחקר זה משלבים ארבעה סוגי מקורות: ראשית, מסמכים רשמיים של מועצת ראש פינה, שרוכזו ופורסמו באסופות (גורן 2010) או נשמרו בארכיון

1 אף שמדובר במושבה מודרנית, השם השגור בפי התושבים והשיח התיירותי הוא "ראש פינה העתיקה", ולכן זהו גם הכינוי שננקט במאמר זה.

2 הרחוב נקרא בתקופות שונות גם "רחוב הראשונים", "רחוב הביטניקים" ו"רחוב האמנים", וכיום הוא קרוי "רחוב הנדיב". לאורך המאמר ההתייחסות אליו היא ה"רחוב העליון".

אתר השחזור של מושבת הראשונים בראש פינה;³ שנית, צילומים, מכתבים וספרי-זיכרונות אישיים (גירי 2017; Winston 2010) של מתיישבי הקהילה ההיפית; שלישית, ראיונות עומק שנערכו עם שבעה מתושבי המושבה ההיפית שהתגוררו בה משנות ה-1960 ועד ה-1990, וראיונות קצרים יותר עם כחצי-תריסר תושבים נוספים;⁴ ורביעית, תיעוד עיתונאי-טלוויזיוני הכולל טקסטים וצילומי וידאו (קירשנבאום 1970; חנוך 1977).

הטענה המרכזית של המאמר כפולה (תסוכם בפרק 4), והיא נוגעת לניצולם של אלמנטים פונקציונליים-מרחביים להקמתה ועיצובה של המושבה ההיפית, ולתרומת הפרק ההיפית-רוחני לצבינה העכשווי של ראש פינה, תרומה שמושקת ומוכחשת בנרטיב הממוסד שלה כאתר מורשת ציוני. המאבק בין הנרטיבים אודות תולדות ראש פינה העתיקה מעיד שוב כי מרחב אחד עשוי להיות "מקומות" שונים לקהילות שונות (Relph 1976). עיקרו של המאמר (פרק 3) יגולל את תולדותיה של המושבה ההיפית (ובכלל זה, הבת-היפית) בראש פינה. לפני כן, נסקור (פרק 2) את תמונת המחקר על תולדות ראש פינה, ואת הלקונה המחקרית אודות תרבות-הנגד בישראל בשנות ה-1960–1970.

2. הקשרים: ראש פינה וישראל בשנות השישים

2.א. מהעלייה הרומנית ועד לעמותת שחזור מושבת הראשונים

באזור הנישא של ראש פינה היה רצף יישובי מאז תקופת הברונזה הקדומה (5,000 לפסה"נ). ב-1990 התגלה בסקר ארכאולוגי תל קדום המשתרע על כארבעים דונמים ובו שרידים מתקופות שונות. בין היתר, התגלו ב-2002 ממצאים ארכאולוגיים עשירים באזור הרחוב העליון מתקופת ההתנחלות, ממלכת ישראל, החשמונאים ועוד (סטפנסקי 2008). אולם ההיסטוריה העתיקה של ראש פינה לא היתה מוכרת עד למאה ה-20, וההתיישבות היהודית המודרנית במקום לא באה במטרה מודעת לחדש את ההתיישבות ההיסטורית-יהודית.

בשיח המחקרי, סיפורה של ראש פינה עוסק בנקודות הזמן הפורמליות-ציוניות, בני העלייה הראשונה היהודית-רומנית שהתיישבו ב-1878 למרגלות הכפר הערבי ג'עוני במעלה ההר, ועד צאצאיהם וממשיכיהם שהקימו התיישבות חקלאית במורדותיו. 17 אברכים קנו על מורדות הר-כנען המזרחיים אדמות מערביי הכפר ג'עוני עם זכות לשימוש במי המעיינות שבואדי (גורן 2010: 39), והתיישבו במקום שלו קראו "גיא-אוני". תלאותיהם בעבודת האדמה ובורותם בנושא הובילו את רוב המתיישבים לעזוב, וברבות השנים רוב בתיהם חרבו. ב-1882 רכשה קהילה יהודית גדולה (כחמישים משפחות) בראשות דוד שוב ממוינשט שברומניה חלק נוסף מקרקעות הכפר ג'עוני והעולים בנו משני עברי רחוב מרוצף-אבן כעשרים בתי אבן בני שני חדרים קטנים עם חצרות

3 פרוטוקולים מישיבות מועצת ראש-פינה בשנים 1966–1979, חטיבות 2–3, תיקים 212–217, 331–334, ארכיון ראש-פינה ע"ש אברהם בלום. תודתנו נתונה ליהושפט פופ מנהל ארכיון אתר השחזור בראש פינה על סיועו באיתור מסמכים והפנייתנו למקורות מידע.

4 הראיונות נערכו ב-2014 במסגרת תערוכת צילומים בשם "חלומות ברחוב העליון" שתיעדה את המושבה ההיפית והוצגה (במימון מועצת ראש פינה) באתר השחזור בראש פינה העתיקה בשנים 2014–2015, על ידי טל אלוהב (אוצרת התערוכה, ואחת ממחברות המאמר) שהתגוררה במושבה ההיפית מ-1974, ומתגוררת בראש פינה עד היום.

ורפתות, (גורן 2010: 33, 59), בסגנון המשלב אלמנטים אירופיים⁵ ואוריינטליים (בן-ארצי 1988), ובקצהו הקימו בית כנסת. לימים היה זה הרחוב הראשון, "הרחוב העליון" – במושבה שמקימה קראו לה "ראש פינה". המתיישבים הדתיים דוברי היידיש פעלו בהשפעת רוח ההתעוררות הציונית המזרח-אירופית (בן-ארצי 1988: 58–60).

ב-1887 החליט הברון אדמונד דה-רוטשילד, בעקבות ביקורו במושבה, לפרוס עליה את חסותו. במימונו נשלחו פקידים, אגרונומים ומנהלים, שהרחיבו את המושבה לכיוון מדרון ההר: נבנה רחוב ראשי – החלוצים – במורד המזרחי, ולצידו 30 בתי אבן בני ארבעה חדרים. ברחוב העליון ניבנו מבני ציבור גדולים לפקיד הברון. בנוסף, ניטעו בסביבה עצי תות (לתעשיית משי), כרמים, עצי זית והדר, וכן ניטע מתחת לרחוב העליון "גן הברון" – פארק בסגנון צרפתי עם בריכה ומזרקת מים, עצי ברוש וערוגות ורדים, ולצדו טיילת (Boulevard). לאורך רחוב החלוצים נבנו גם יקב ובתי-חרושת לייצור צימוקים ומשי. ב-1890 כאשר המושבה התבססה – מנו תושביה כ-500 נפש, ונפתח בה בית ספר (שהיה בית הספר העברי הראשון בארץ) – הסיר הברון רוטשילד את תמיכתו ממנה, כמו גם ממושבות אחרות (כגון זכרון-יעקב ויסוד-המעלה) וניהולן עבר לידי יק"א, החברה להתיישבות יהודית מיסודו של הברון הירש (בן-ארצי 1988: 63).

איור 1: מראה המושבה ראש פינה כיום (הצילום באדיבות מועצת ראש פינה)

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ונוכח עול השלטון הטורקי הכבד, נקלעה ראש פינה למשבר עמוק. רעב, בצורת ומחלות אילצו רבים לעזוב. בסיום המלחמה, עם כינון המנדט הבריטי, זוהתה

5 בשל דמיונו של הרחוב העליון לשטעטל יהודי בסגנון אירופי, צולם בו ב-1977 בידי הטלוויזיה הישראלית הסרט "גימפל תם", המבוסס על סיפורו של שבזיס זינגר, בבימויו של דן וולמן.

ראש פינה כנקודה חשובה על ציר הדרכים בצפון הארץ, והוקמו בה נקודת משטרה ובית מס. ב-1948, במסגרת המאבק לשחרור הגליל במלחמת השחרור, מוקם בראש פינה מטה הפלמ"ח. 4,500 ערבים תושבי ג'עוני ברחו ללבנון באותה השנה, וכמו במקרים דומים, צה"ל הרס את הבתים בכפר. "הבית האמריקאי", בית בזלת תלת-קומתי שנבנה כמלון על ידי אחד מעשירי ג'עוני ב-1947 וצופה על המושבה מעל לרחוב העליון, היה היחיד שלא נהרס (בן-ארצי 1988: 460).

ב-1949 הוכרזה ראש פינה כרשות מקומית. המאחז המקורי, בראש הגבעה, נעזב בהדרגה בשל התלאות השונות, והבתים במקום עמדו בשיממנם. הבתים החדשים יותר נבנו כאמור במורדות ההר, מזרחית להתיישבות המקורית.

ב-1975 הוקמה "העמותה לשחזור מושבת הראשונים", שלמנהלה מונה יגאל אלון, איש צבא ופוליטיקאי שהיה נכדו של אחד מראשוני המתיישבים. העמותה עסקה בשיקום, שחזור ושיפוץ מבני הציבור הריקים, שנבנו בתמיכת הברון רוטשילד בסוף המאה ה-19 ועמדו בפני הרס מוחלט: בית פיק"א, ששימש את פקידי הברון, הוא כיום מרכז מבקרים לתולדות המושבה, הכולל מיצג אור-קולי, שתי גלריות לאמנות ומסעדה; "בית המתיישב" משמש כיום כמשקן לגלריות לאמנות; "בית המורה", בו התגורר מורה המושבה, הומר לגלריות לאמנות ובית קפה; "בית מר", בו התגורר חוקר המלריה מטעם האוניברסיטה העברית, משמש כיום את משרדי עמותת השחזור, וכולל תערוכת קבע על חקר המלריה בגליל; בית-הכנסת הגדול שהקימו בני העלייה הראשונה שופץ גם הוא בשנות ה-1980, ומשמש כיום בעיקר את קהילת חב"ד המקומית. ברבות השנים נעשתה המושבה ליוקרית, וכיום יש בה מרחב תיירותי המציע עשרות צימרים ומסעדות.

מה שידוע פחות הוא שבתי המגורים שנכללו במרחב השימור ברחוב העליון נרכשו ואוכלסו בידי היפים ומשפחות בוהמייניות. אחרי שנים רבות של עזובה, שב הרחוב הנטוש והמוזנח ומשך אליו "עשרות אמנים, מתבודדים למיניהם שברחו משאון העיר ומצאו כאן את השלווה והכר ליצירה אמנותית. עתה נודע המקום ויצא שמעו בארץ כ'קריית היפים והאמנים', על צדדיה השונים לחיוב ולשלילה" (בן-ארצי 1988: 438). פרק היסטורי-התיישבותי עלום זה, שראשיתו ב-1964 יתואר להלן, ובעקבותיו יואר גם המשך סיפור המושבה בגישה שונה.

ב-14/10/1982 נתרמה "מושבת הראשונים" למדינה, והוכרזה כאתר לאומי.⁶ המרחב פועל כיום כאתר תיירותי-חינוכי, ומפעיל מדרשה ללימוד הגליל וההתיישבות. כ-70,000 מבקרים בשנה⁷ מגיעים לאתר השחזור המופעל במימון המועצה המקומית. המבקרים נחשפים לנרטיב שמשחזרת העמותה שהוא ציוני-קונבנציונלי – סיפור "מושבת הראשונים", שמתעלם, מדיר ומשתיק את הפרק ההיסטורי ההיפי בו עוסק מאמר זה.

2.ב. ה"סיקסטיז" פוסחות על ישראל

לא רק המחקר אודות מתיישבי הסיקסטיז בראש פינה נעדר, הוא הדין בכל הנודע לעיסוק מחקרי בתרבות-הנגד בשנות ה-1960–1970 בישראל. המחקר מתמקד בתמונה הציונית-פורמלית של אותם ימים, ובכללה תנועות פוליטיות, היסטוריה ציונית-צבאית-חברתית-פוליטית, תהליכי

6 על פי חוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, התשנ"ח-1998.

7 לפי אומדן של הנהלת עמותת השחזור, מושבת הראשונים ראש פינה.

ההתפתחות וההתפכחות מהאתוס הצברי והשתנות תוצרי התרבות והשיח הציבורי ההדרגתי (אלמוג 2004; קטורזה 2012).

יש מעט מאוד עיסוק מחקרי⁸ במקבילות ישראליות לעליית תרבות-הנגד באותו עשור בעולם. עובד (2009), שמתאר קומונות וקהילות ייעוד בעולם ובהם קהילות היפיות, איננו מוצא מקבילה ישראלית אלא בדמות הקיבוצים; מרגולין (2014) הזכיר את קריאתו של יוסף שכטר להקמת קהילה רוחנית-יהודית, שתלמידיו ה"שכטריסטים" ייסדו את יודפת ב-1960, יישוב שמזוהה כיום בעיקר עם האנתרופוסופיה; ענברי (Inbari 2010) נגע במשיח היפי כוזב אחד – יעקב עובד; קטורזה (2012) חשף את השפעת תרבות-הנגד על המוסיקה הישראלית, ובפרט מוסיקת הרוק (בעניין זה ראו גם אלמוג 2004). אפילו בית הלחמי (Beit-Hallahmi 1992), שכתב על הופעתן של דתות חדשות בישראל, לא עסק בתרבות ההיפית, אלא בקבוצות שלטענתו זכו לדחיפה לאור אירועים פוליטיים מקומיים החל מ-1974 (תיאור דומה מופיע אצל Ariel 2010). אמנם, אין תמה בדבר מיעוט העיסוק בתרבות-הנגד מנקודת מבט מקומית, שכן מלחמת ששת הימים עמדה במוקד ההתרחשויות והאנרגיה האידיאלוגית-רוחנית. בעוד שבארה"ב נוצרה תרבות היפית יהודית (Ariel 2003), בישראל כמעט לא אומצה תרבות זו. אפילו עלייתם לישראל של היפים יהודים-אמריקאיים, כמו חסידי הרב שלמה קרליבך, נתונה בהקשר פוליטי-ציוני (Steinhardt 2013). לעומתם, הקהילה ההיפית בראש פינה לא לבשה אופי מקומי, יהודי או ציוני.⁹

2.ג. תרבות-הנגד, ההיפים ותנועת הסקווינג

רוחניות הניו-איג' ("העידן החדש"), שהחלה לגאות בישראל בסוף המאה ה-20 (רוח-מדבר 2006: פרק 2) מהווה חלק מתנועה גלובלית, שהתגבשה במערב כעשרים שנים לפני כן (Hanegraaff 1998: 521–522). המחקר מצביע על העבותות בהם הניו-איג' קשור לתרבות-הנגד שצמחה בשנות ה-1960 (וגם על ההבדלים ביניהן, 10–11 Hanegraaff 1998). יש אף הרואים בניו-איג' תנועה דורית, המשקפת את הגל המאוחר-מתבגר של "ילדי הפרחים" (Heelas and Seel 2003). גם אם אותותיה של תרבות-הנגד כמעט שלא ניכרו בישראל, הרי שבזירה הגלובלית-מערבית השפעתה היתה נמרצת עד כדי כך, שהמונח "סיקסטיז" מזוהה עם ערכיה ומפעליה. לא לחינם ערכים דומים מאפיינים את החברה הבתר-מטריאלית שצומחת בעולם מאז שנות ה-1970 המאוחרות – עליית הדגש על מימוש עצמי, ביטוי רגשי, ליברליזם מיני, איכות הסביבה ועוד (Inglehart 2015). לכן, ראוי להקדיש דיון לתת-תרבות זו שכמעט לא נודעה בישראל בזמנה.

תרבות-הנגד הוא כינוי כולל לאידאולוגיה ולפעילות הליברלית והבתר-ליברלית של תנועות פוליטיות ואזרחיות בשנות ה-1960 בארה"ב, שהטרימו את עלייתם של כוחות ציבוריים חשובים מאוחר-יותר. היא כללה את "השמאל החדש", התנועה נגד המלחמה בווייטנאם, התנועה הפמיניסטית, התנועה לזכויות האזרח, "הכוח השחור", התנועה האקולוגית וההיפים. תנועות אלו לקחו על עצמן את הצגתה של אלטרנטיבה תרבותית ופוליטית לאורח החיים של הזרם המרכזי במערב, אשר בשיאן מנו כמיליון אישה-ואיש בארה"ב לבדה (קטורזה 2012).

8 לעיסוק מלומד שאינו מחקר, ר' סדרת הכתבות שפרסם אסף ענברי ב-1999 ב"הארץ", תחת הכותרת "סוף עונת החילונים", וזמינה בכתובת <http://inbari.co.il/newage.htm>.

9 אנו שוקדות על מחקר בעניין זה, שיפורסם בעתיד.

"תרבות-הנגד" גילמה מחאה ערכית של דור ה"בייבי-בום", שנולדו לאחר מלחמת העולם השנייה. ואשר מחו נגד התוצאות התרבותיות-רגשיות של המלחמה הקרה והאיום הגרעיני, השמרנות המוסרית-פוליטית, הניכור הרגשי והטכנוקרטיה הנאו-קפיטליסטית. בניגוד להוריהם, הבייבי-בומרים לא חוו מלחמה, וגדלו בתוך מציאות חברתית-כלכלית של שפע. בהתאם, ביקש הדור הצעיר לאתגר את הערכים השמרניים שלרגליהם חונך. בגישתו הלעומתית, העלה על נס ערכים אלטרנטיביים נועזים: חופש מיני, הערצה של הטבע הפראי ודחייה של גינוני תרבות, לטובת התנהגות פראית ואנטי-ממסדית, חזרה לטבע, צמחונות, חיי שיתוף בקומונות, התנגדות לצבירת רכוש, צריכת סמים קלים (מריחואנה) ופסיכואקטיביים (אל.אס.די.), אימוץ דתות אסייתיות, דימויים שבטיים, קריאה לפציפזם ואקטיביזם אנטי-ממסדי. הצעירים דחו סמכות הורית וקולות מוסרניים, מאסו בחוקים ונורמות חברתיות והאמינו בנשירה ונסיגה מהמסגרות החברתיות המקובלות, כגון: בית ספר, צבא, פיתוח קריירה, משפחה נורמטיבית, צרכנות, פוליטיקה, טכנולוגיה ותיעוש (Puttick 2000).

מכל התנועות של תרבות-הנגד, המאיימת ביותר על המיין-סטרים היתה התנועה ההיפית בארה"ב, שכללה בשיאה מאות אלפי בני נוער וקומונות. "ילדי הפרחים" ארוכי-השיער ביטאו מרידה תרבותית במגוון תחומים ושידות, שבלטו בהם אמנות פסיכדלית ומוסיקת רוק. תפיסתם האוטופיאניסטית-אופטימית קיבלה את השראתה מחוויות התודעה החלופית ומהחיים בחיק הטבע. "תרבות-הנגד" ביטאה מחאה כנגד סמלי המודרנה: חילון, תיעוש ובירוקרטיה (קטורה 2012). השפעתה התרבותית העמוקה, ובפרט על בני נוער מהמעמד הבינוני, תרמה כאמור לצמיחתן ותפוצתן של מגוון תופעות בתרבות המערבית, ובהן הרוחניות האלטרנטיבית, "העידן החדש" (Heelas and Seel 2003).

אחת התופעות הבולטות שאפיינו את ההיפים, הרלוונטית למחקרנו, היא הפלישה לבתים נטושים, שהפכה לתנועה עולמית בשם "סקווינג" (squatting): פלישה ואכלוס בניין בלתי-מאוכלס או איזור נטוש שלא במסגרת רכישת בעלות, שכירות או רשות חוקית. עד שנות ה-1970 נתפסה הפלישה למבנים ארעיים כנחותה חברתית, ותויגה כדיר בשכונות עוני (slums). צעירי תרבות-הנגד אימצו מרצונם טכניקות בנייה מאולתרות ושגרת חיים בוהמינית, ובתיהם נעשו לסמל של סגנון-חיים אלטרנטיבי אידאולוגי, off-the-grid, המייצג ניתוק-מבחירה ממנעמי הטכנולוגיה והתירבות והתנגדות להשפעותיה השליליות של חברת הצריכה הקפיטליסטית. ב'ראש פינה העתיקה' מצאו ההיפים הזדמנות ל'סקווינג', ברוח מקבילהם באזורים הכפריים של צרפת, ספרד ואיטליה וביטוי לאידאולוגיה אנטי-קפיטליסטית ואנרכיסטית. 'סקווינג' רווח במרחבים עירוניים בבירות אירופה גם בימינו (Cattaneo 2013).

בצרפת, לדוגמה, החל מקיץ 1968 שוטטו צעירים באזורים כפריים בחיפוש אחר חוות מבודדות או כפרים נטושים כדי לייסד בהן קהילות. במחצית השנייה של שנות ה-1970 נוצרה, בשל אידאולוגיה אלטרנטיבית, הגירה מאסיבית של צעירי שוליים עירוניים מובטלים שחיפשו מפלט מיוקר המחיה, זיהום האוויר והניכור העירוני. אם בתחילת שנות ה-1970 כללה התופעה כ-500 פרויקטים שונים ועשרות אלפי מתיישבים, באמצע שנות ה-1980 מספרם של הכפריים האלטרנטיביים החדשים בצרפת לבדה צמח לכ-100,000 איש. לעיתים עלה מספרם על האוכלוסייה המקומית המקורית, שהתייחסה אליהם בעוונות בשל סגנון חייהם שכלל סמים, נון-קונפורמיזם ומתירנות מינית, בניגוד גמור לערכי הכפריים המסורתיים (Möller 2017).

רוב ניסיונות ההתיישבות ההיפיים בסגנון הסקוויטינג התפרקו עם החורף הראשון בגלל התנאים הקשים, חוסר ידע חקלאי ומחלוקות פנימיות. רק כעשירית מהתיישבויות אלה שרדו למעלה משנה, תוך שהן נעזרות בגלים חדשים של מהגרים צעירים שהגיעו מידי קיץ מהערים. מגמת הפלישה לחוות נטושות ונחלות כפריות מבודדות בצרפת הסתיימה בהדרגה בראשית שנות ה-1980, כאשר התברר לשלטונות ערכם הכלכלי, התיירותי והסביבתי של הכפרים הנטושים, והם הפכו יקרי מציאות (Möller 2017: 35).

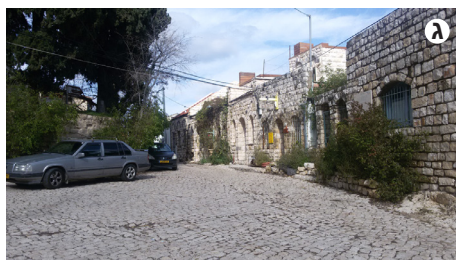
2.ד. בחיפוש אחר התיישבות קהילתית מקבילה בישראל

פלישה למבנים נטושים התרחשה בשנות ה-1960–1970 גם במקומות שונים בישראל, למשל בליפתא ובאכזיב, וראוי יהיה בעתיד להשוות ביניהם לבין סיפור הסקוויטינג בראש פינה. עם זאת, יש להבחין בהבדל משמעותי בין מקומות אלה שהיו כפרים ערביים נטושים שתושביהם ברחו במלחמת 1948, לבין בתי ראש פינה החרבים שהיו בבעלות יהודית והפלישה אליהם נעשתה בהסכמה (לפחות בשנים הראשונות). ההתיישבות ההיפית נשאה אופי ומגמה פוליטיים כתרבות נגד ובעצם הימנעותה מהתייחסות לסכסוך היהודי-ערבי. וכך, נוסדה בראש פינה הקהילה ההיפית היחידה בישראל שהתרחבה הדרגתית מגלי עשרות מבקרים שרובם התגוררו בה לזמן קצר בלבד, וחלקם השתקעו בה.

אם נסקור את ניצני ההתיישבויות הקהילתיות הרוחניות-אלטרנטיביות בישראל (שילר וברקאי 2014), נוכל לזהות את ההבדל המשמעותי בין הדוגמאות השונות לבין הקהילה בראש פינה, שהייתה ההיפית היחידה. כיישוב המוקדם ראוי לציין את יודפת שבגליל, שהוקמה ב-1958 ברוח תפיסתו של ד"ר יוסף שכטר, גורדיף והתורה האנתרופוסופית (מרגולין 2014). בסוף שנות ה-1960 מעגלי העלייה הציונות מארה"ב מנו גם את חברי התנועות הנאו-חסידייות, שהשיבו יהודים למסורתם ברוח ילדי הפרחים (Ariel 2003), ושילבו תפיסות ציוניות עם רוחניות אלטרנטיבית, בהשראת ההצלחה במלחמת ששת הימים (Steinhardt 2013), והתיישבו בקהילות באזור ירושלים. מאוחר הרבה יותר, בשנות ה-1980 הוקמו יישובים קהילתיים אחדים בגליל בידי גרעינים של חברים בתנועות רוחניות אלטרנטיביות: הררית הוקמה ב-1980 בידי חברי תנועת המדיטציה הטרנסצנדנטלית, הרדוף ב-1982 ברוח האנתרופוסופיה, מעלה צביה הווייטה ב-1986 בידי חברי תנועת האימן. בנגב הוקם קיבוץ נאות סמדר ב-1989, בידי יוסף ספרא שצמח כמורה רוחני בראש פינה (ראו להלן). כל היישובים הללו, שהוסדרו בתיאום עם מוסדות ציוניים, שונים בתכלית מההתיישבות ההיפית ה"צומחת מלמטה" שהתחוללה בראש פינה, כפי שיוספר בהמשך.

3. המושבה ההיפית בראש פינה

ניתן לחלק את ההתיישבות ההיפית בראש פינה העתיקה לשלושה גלים עיקריים: **הגל הראשון** החל ב-1964, ובו מתיישבים כ-20–30 יחידים ברחוב העליון בסגנון הסקוויטינג' ואורח החיים הקומונלי-היפי, ומארחים עשרות מבקרים זמניים נוספים לתקופות קצרות. **הגל השני** החל באמצע שנות ה-1970, כשהקהילה ההיפית מתרחבת מחוץ לרחוב העליון אל שאר חלקי המושבה, וכוללת קרוב למאה מתיישבים הרוכשים, משפצים ושוכרים בתים סמוכים לרחוב העליון ומאכלסים מערות ומבנים מאולתרים בתוך ואדי ראש פינה. בתקופה זו בולטים בקהילה אמנים, מוסיקאים ומורים רוחניים, וראש פינה נעשית מרכז רוחני אלטרנטיבי; המושבה מתרחבת, ודימויה הרוחני-אלטרנטיבי

"בין הטראסה והפלג ובצל העצים הגבוהים היה [הרחוב העליון] רווי כישוף וכמיהות והמעברים המתפתלים בין הבתים רחשו סוד" (גלאון, בתוך אלוהב 2014).

איור 2: הרחוב העליון בשלוש תקופות שונות: א) 1935, צלם לא ידוע, באדיבות ארכיון ראש פינה; ב) 1966 צילום אבי נווה; ג) 2019 צילום טל אלוהב

מתבסס, ככל שהשמועות אודותיה נפוצות ועשרות בוהמיים נוספים נמשכים למקום. בגל השלישי, שמתגבר החל מסוף שנות ה-1980, הרחוב העליון הופך יעד תיירותי, המשלב בין הנרטיב הציוני שמשקפת עמותת השחזור, לבין הצביון הרוחני-אלטרנטיבי שמהדהד את ההיסטוריה ההיפית של המקום. אירועים אחדים שנתאר בהמשך, בעיקר החל מ-1977, מסמלים את תהליך ההתרחקות ההדרגתית מהמאפיינים שבגללם ניכסו ההיפים את המרחב מלכתחילה.

3.א. הגל הראשון: היפים בטבע

סיפורנו מתחיל ב-1964, כשאבי נווה, צלם עיתון 'במחנה' ממוצא אמריקאי, גילה את המקום:

עליתי על אוטובוס לראש פנה, נסעתי שלוש שעות והגעתי לרחוב העליון. גיליתי עולם ומלואו. [...] רוב הבתים היו ריקים. אמרתי לעצמי: הנה מקום שאני יכול ליישב מחדש כמו שאני רוצה (נווה, בתוך אלוהב 2014).

ראש המועצה דאז, הרמן הרשקוביץ, הזמין את נווה ואשתו להתיישב באחד מהבתים הנטושים בחלק הישן והנישא של ראש פינה. בעקבותיו, במשך כעשור, מגיעים בהדרגה "מחפשים" ואמנים ומאכלסים את המבנים הריקים, שאותם הם משפצים במו-ידיהם.

off-the-grid – הבידוד והטבע הפראי

ראש פינה העתיקה היתה שכיית-חמדה מיוחדת במינה. הבאים למקום מצאו בו מראה אירופי-אוריינטלי של בתי-אבן חרבים מהמאה ה-19 (בן-ארצי 1988), שחיפוי הטיח התקלף מעליהם וגגותיהם קרסו, צמחי-בר לצידיהם וסביבם עצי אורן וברוש עתיקים שהיו נדירים בישראל דאז, וכן

בוסתני גפנים, תאנים, שקדים, אתרוגים ולימונים מתוקים שנטעו מתיישבי העלייה הראשונה על טרסות במורד ההר שנזנחו לאורך השנים וצמחו פרא. כל אלה משכו את ליבם של המתיישבים הראשונים, כפי שמנסח זאת אחד מהם (גלאון, בתוך אלוהב 2014):

ראש פינה היתה נקודה על המפה. קצת ימינה מצפת. את "ראש פינה" לעומת זאת לא יכולת למצוא בשום מפה. "ראש פינה" היתה מקום בלב. [...] והיה הוואדי והבוסתנים. [...] בראשית עדיין ריחפתי כמה סנטימטרים מעל האדמה, ספוג במוזיקה של המקום בין חורבות האבן שדמו לפסלים זקנים וחכמים, והערפל שקישט את העצים, עם הסבך הירוק והמים והריחות.

ההיקסמות מהטבע, שהיתה אופיינית להיפים, השתלבה בתפיסה רומנטית של הטבע כנשי. היו שדמינו את ואדי ראש פינה כגוף אשה שוכבת פסוקת רגליים, כשהוואדי בין ירכיה (אקשטיין, בתוך לויצקי 1984):

ראש פנה חושנית מאוד. המים זורמים תמיד, הקימורים, המחילות, הסודות, כל זה נשי. אסור לתת לראש פנה לגנוב אותך, כי זה מה שהיא עושה לאנשים.

בעומק הוואדי, שלושה מעיינות שפעו מים, והחל משנות ה-1950 מימיהם נשאבו לתוך בריכת אגירה מבטון במעלה הרחוב העליון. עודפי המים פרצו לאורך כל השנה מתוך הבריכה מפתח צינור מתכת רחב ויצרו מעין "מפל" מלאכותי מוקף בסבך עצי תאנה. המים הקרירים שזרמו בקיץ ליד בית הכנסת הישן בתעלת אבן מרוצפת לאורך הרחוב, היוו אטרקציה עבור ההיפים שהתכנסו תדיר בכיכר שלצידו. בהווה היום-יום הלכו הצעירים "לעשות מפל" בעירום ולעתים גם הרחיקו לעומק הוואדי כדי לטבול בשלושת המעיינות מחופי כיפות האבן מתקופת העות'מאנים, מהלך מחצית השעה זה מזה.

הווי זה, שהעניק להיפים תחושה של קרבה לטבע, נעזר לא פחות בריחוק שלו מהציביליזציה, מחוץ למפה ומחוץ לפיקוח הממסדי, off-the-grid (ללא תשתיות). מונח זה, שפירושו המקורי והטכני בהקשר ההיפי כיוון לניתוק מתשתיות כגון רשת החשמל, התרחב בשיח הרוחני האלטרנטיבי למשמעות עמוקה יותר המשקפת את הערכים של תרבות נגד – דהיינו, ניתוק מהממסדים, מהפיקוח הממשלתי והנורמטיבי, ממערכות החיברות ומהמיינסטרים התרבותי. התחושה של הבידוד ההיפי מ"הזקנים" שלמטה, ובכלל מהעולם החיצוני – נורמות תרבותיות, עבודה ופרנסה, פוליטיקה ולאומיות, עירוניות ומשפחה – העניקה להם אפשרות לעצב את צביון המקום לפי ראות עיניהם. הם "פרשו משאון החיים והתקבצו יחד, מסרבים להיכנע לכללים של העולם ממנו נמלטו, או סתם עזבו מאחור" (גלאון, בתוך אלוהב 2014).

העובדה שתושבי ראש פינה הוותיקים חיו במורד ההר וזנחו את הרחוב העליון אפשרה להיפים בראש פינה – כמו למקביליהם הגלובליים – לפלוש למבנים במקום, להתהלך בעירום, לטבול במעיינות, לצרוך סמים ולקיים מפגשים מוסיקליים ברחוב. יתר על-כן, בין ההיפים היו שהתנגדו לזיפות כביש האבן הישן בידי המועצה ב-1966 בקטע שמרחוב החלוצים ועד ל'בית מר', שנעשה כי הרופאים והטרינרים שעבדו במעבדה לחקר המלריה התלוננו שכביש האבן מזיק למכוניותיהם.¹⁰ לצד רצונם לשמר את המראה האוריינטלי של הכביש (חנוך 1977), העובדה שהגישה למקום לא

10 פרוטוקול מועצת ראש פינה 11.7.1966 מס' 8/66, ארכיון אתר השחזור.

היתה נוחה, דרך כביש תלול ועתיק מרוצף אבן, היוותה מבחינתם דבר רצוי, שכן "ראש-פנה איננה רק במרחק ארבע וחצי שעות נסיעה באוטובוס מתל-אביב, היא בכלל על כוכב אחר" (אבנרי 1970).

היעדר חיבור של המבנים אליהם פלשו ההיפים לתשתיות בסיסיות הקשתה אמנם על המגורים במקום, אך היו לכך יתרונות. ראשית, הדבר תרם לקסם ולתחושת החיבור לטבע. שנית, לא היה צורך לשלם חשבונות חשמל, מים ומיסי מועצה, בהלימה עם אורח החיים ההיפי, השואף להימנע ממרוץ הפרנסה הקונבנציונלי ולחמוק מפיקוח הממסד (אקשטיין, בתוך לויצקי 1984):

מה זה ראש פנה? ראש פנה זה לשבת בחוץ על אבן שלוש שעות, לקום ולראות שעברו שלוש שנים. לזמן אין משמעות. אין פה שום דבר מאורגן. כל אחד עושה מה שבראש שלו. אנשים עובדים רק כדי להתקיים, חיים בצניעות, לא רוצים עניינים עם הממסד. יש פה מפל נהדר ומתרחצים שם. בקיץ החברה הולכים וחוזרים ערומים. למה לא? זה קרוב. עזבו אותנו לחיות בשקט כמו שאנחנו רוצים.

'סקוטינג' (squatting): השימוש במבנים קיימים

מה בסה"כ עשינו?! גילינו מקום ריק, התאהבנו בו, ובאנו לגור כאן (נילי לביא, בתוך חנוך 1977).

כאמור, צאצאי המייסדים בני העלייה הראשונה השתכנו בבתים מודרניים יותר שניבנו במורד המזרחי של ההר ההיפים שהגיעו למקום, כמו מקביליהם מתנועת הסקוטינג הגלובלית, פלשו לבתים ריקים. ותיקי המושבה לא התנגדו לדבר, מכיוון שהמבנים עמדו בשימונם ולא נתפסו כבעלי ערך. יתר על-כן, הוותיקים וחברי המועצה חשבו שהצעירים מחיים את המבנים ושומרים עליהם מפני הרס מוחלט.

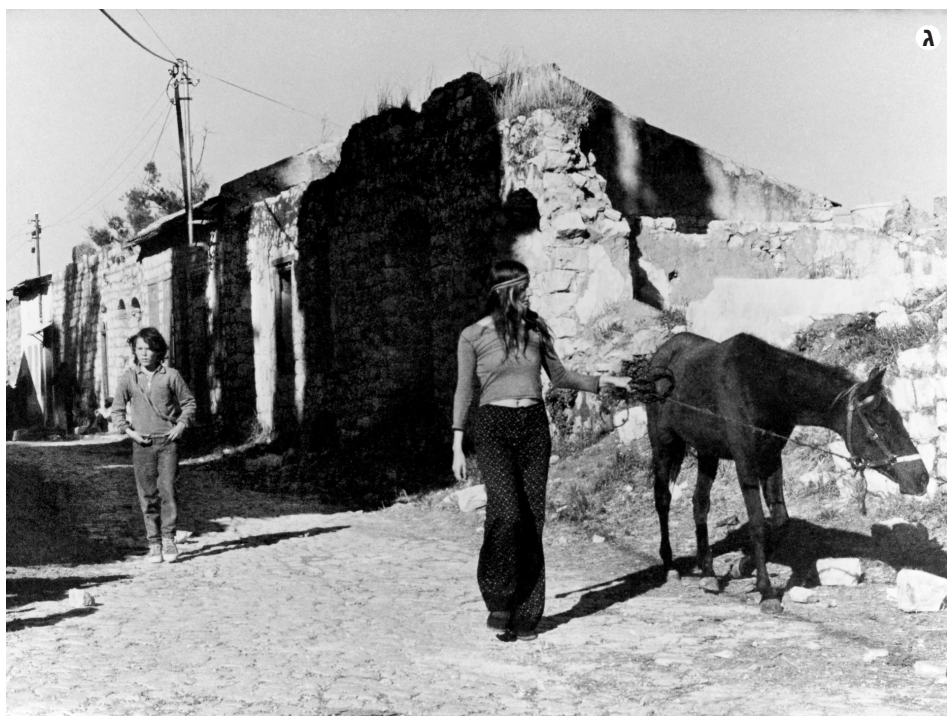
במקרים מסוימים, הציעו מתיישבי הרחוב למועצה לשפץ מבנים על חשבונם כדי להפעילם כמיזמים אומנותיים ועסקיים. ב-1967, למשל, החליטה המועצה להיעתר לבקשת נווה להשכיר לו למשך חמש שנים את מרתף "בית המורה", הבית בו התגורר, תמורת שיפוצו, על מנת לפתוח בו "גלריה לאמנות ודיסקוטק", בנימוק "שהדבר ימשוך עוד אנשים לרחוב העליון ושהבתים לא ייהפכו לחורבות".¹¹ במשך השנים רכשו מתיישבים חדשים נוספים מבנים מבעליהם שהתגוררו בראש פינה "למטה", או הגיעו להסדרי תשלום שכירות סמלית עם המועצה לגבי מבנים שהועברו לחזקתה.

למבנים ההרוסים של הכפר ג'עוני (למעט אחד) לא פלשו ההיפים, שכן לא היו ראויים למגורים, אבל גלי האבנים שנותרו לאחר הריסתם שימשו לשיפוץ של הבתים האחרים. ההיפים השתמשו גם במרחבים הציבוריים ברחוב, שבהם ניתן היה לקיים פעילויות קבוצתיות שונות – הכיכר שלצד בית הכנסת, גג בריכת המים ולאורך הרחוב המרוצף.

בין פרנסה לנשירה מהמסגרות (drop-out)

כל אחד עושה מה שהוא רוצה – מתי שהוא רוצה. שומע מוסיקה, מטיל בטבע, ישן, אוכל, ולפעמים, אפילו עובד (אבנרי 1970).

11 פרוטוקול מס' 14/67, של המועצה המקומית ראש פינה 19.4.1967, ארכיון אתר השחזור.

איור 3: מראה המבנים הנטושים בסוף הגל הראשון: (א) צילום: אבי נווה; (ב) צילום: טל אלוהב; (ג) סטילס מתוך חנוך 1977

לא די בפלישה לבתים המשוחזרים מחשבונות חשמל, מים וארנונה. כדי לקנות מצרכי יסוד היה על ההיפים להתפרנס בכל זאת. האידאולוגיה ההיפית אֶתגרה את הכלכלה הקפיטליסטית, בקריאה להימנע מצרכנות יתר ומחומרנות בכלל, ולפרוש מהמסגרות המחברות של הזרם המרכזי בעולם המערבי המודרני, הכוללת את ה"מרוץ" המקובל – לימוד מקצוע, רכישת בית, עבודה קבועה, תשלומי חשבונות ומחויבויות שונות. הקריאה ההיפית ל-drop-out (הכוונה לנשירה ממסגרות המיין-סטרים המחברות, בדומה למסר הגלום בביטוי "off-the-grid") נכרכה בצורך למצוא דרכי חיים שאינן מצריכות הכנסה קבועה. סגנון הפשטות, ההימנעות מצרכנות, החיים בטבע והסקוויטינג היו חלק מהמענה לצורך זה.

כאמור, בשנים הראשונות לא היה צורך בתשלומי חשבונות ומיסים. רבים אירחו "מחפשים" ונוודים, כך שעבור רבים המגורים היו זמינים ללא תשלום (לפיד, בתוך אלוהב 2014):

הגיעו כל מיני סוגים של אנשים ולכולם היה מקום. אנשים נדיבים היו תושביה "ההיפים" של ראש פינה והם פתחו את בתיהם וליבם לכל אורח.

מכיוון שהחיים ברחוב היו שיתופיים – מי שבישלו, קטפו או קנו אוכל, חלקו את מזונם עם כל דכפין (לויצקי 1984):

לקראת הערב עברה בילי, מהבית הסמוך, מבית לבית ואספה מצרכים. היא החליטה שהיא מכינה לכולם את ארוחת הערב. כל ערב מכין מישהו ארוחה לכולם. אין תור, אבל איכשהו זה מסתדר. העיקרון בראש פינה הוא ששום דבר לא מאורגן. לא קובעים שעה, לא סופרים את האורחים, ובכל זאת באים כולם לארוחה ואף אחד לא יוצא רעב.

חקלאים מהסביבה נהגו להביא ארגזי פירות לשכונה כתשורה למתיישבים ההיפיים, אבל המזון הגיע גם מעצי הפרי הרבים – סברס, גפן, עצי זית, הדר, תאנים ושקדים – שצמחו פרא בוואדי ובין החורבות. ההיפים למדו מערביי האזור על ליקוט צמחי בר בהר ובוואדי – כגון כלך מצוי, עקוב, חוביזה ופטירות מאכל. ועדיין, ללא המכולת של משפחת זרחיה בלב ראש פינה, כנראה המושבה ההיפית לא היתה יכולה להתקיים. בעלי המכולת אפשרו לקנות מצרכי מזון בהקפה, אפילו למתיישבים הארעיים שספק היה אם יחזירו את חובם.

כדי להתפרנס, עבדו חלק מההיפים מדי פעם בשיפוץ ובניית בתים, מיומנויות שרכשו בתהליך הסקוויטינג. אחרים השתלבו לתקופות מוגבלות כשכירי יום בחקלאות בראש פינה או התפרנסו מאמנות. הצייר אקשטיין, למשל, תיאר (לויצקי 1984):

בלילות אני מצייר ובימים מסתלבט. אני מוכר ציורים כשאני צריך כסף. רק כשאני צריך וכמה שאני צריך.

סביב אבי נווה ומשפחת פלנץ – מראשוני המתיישבים – התקבצה קומונה אנרכיסטית בשם "הנבואה הפלסטית"¹² שהקימה ב-1969 סטודיו לעבודות עור אמנותיות. עד להתפרקותה כעבור שנתיים, הקומונה ניהלה גם בית תה בצפת וחנות למוצרי עור בתל אביב (אבנרי 1970):

למעשה, אי-אפשר לקרוא לזה עבודה. מה שעובד זה הדמיון, ובעזרתו יוצרים [...] חגורות פנטסטיות, תיקים משוגעים ותכשיטים דמיוניים. [...] אין כאן עבודה – רק בילוי מתמיד.

לצד ההיפים הצעירים שנמנעו מרכישת מקצוע ומפרנסה קבועה, התיישבו ברחוב העליון גם בוהמיינים ואמנים, שחלקם היו מבוססים כלכלית יותר (ויכלו כאמור לרכוש את הבתים שבהם התיישבו). חלקם התפרנסו מאמנות, כמו הצייר והסופר אריה (לוליק) אקשטיין, איש התיאטרון יוסף ספרא, האמנים מוסא ופנינה שפט, המוזיקאי אלי מגן וריה אשתו. לצידם היו בעלי מקצועות חופשיים, כגון חוקרת צמחי המרפא ג'ולייט לוי, המהנדס והמורה גדעון ונילי לביא והגמלאים גלוריה וג'רלד סקלן.

אידאולוגיה היפית בהוויי היום-יום

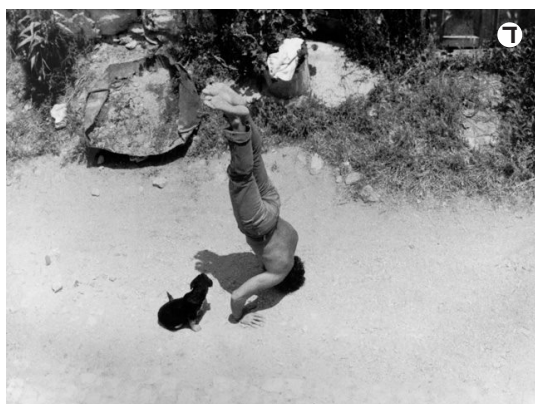
בין אם היינו מודעים לכך או לא, עידן הדלי התדפק בדלת ופרע את ליבם ומחשבתם של האנשים, שצוהר נקרע בהם אל דור חדש ואל אש חדשה של תקווה (גלאון, בתוך אלוהב 2014).

בקרב המתיישבים (כגון נווה, לוי, פלנץ, סקלן) בלט מוצא אנגלו-סקסי, ואכן רובם הכירו את התרבות ההיפית מכלי ראשון. הערכים האופייניים של אהבת טבע, אנטי-ממסדיות, פשטות, בוז לחומרנות וחיים שיתופיים – כל אלה ביטאו ניסיון ראשון מסוגו בישראל ליצור קהילה רוחנית אלטרנטיבית: "האנשים באו לחיות במקום שבו מכבדים את האדמה, מחממים את הבית בעצים וחיים בפשטות" (נווה, בתוך אלוהב 2014). החיים הציבוריים ברחוב העליון התרכזו סביב היכר שלייד בית-הכנסת וה"מפל" של בריכת המים המקורה בו רחצו בעירום בימי הקיץ. גג הבריכה שימש לשיזוף, לשיחה ולבילוי. כזכור, עודפי המים זרמו לאורך הרחוב בתעלת האבן במעין "נחל" – חזיון נדיר בנוף הישראלי, ובדרכם חזרה אל הוואדי, התנקזו ונאגרו בבריכת אגירה חקלאית מימי העלייה הראשונה שנבנתה מתחת לבית-הכנסת, שהיתה סתומה בעפר. בתחילת שנות ה-1970 ניקו ההיפים את הבריכה בכוחות משותפים, וכך נהנו גם מטבילה בימי הקיץ החמים.

לאורך הימים והלילות, התקיימו בכיכר מפגשים מוזיקליים מאולתרים (jam-sessions), בהם כיכבו הגיטרות בשירים מתרבות ילדי-הפרחים. בבתים לא היה רכוש רב, אבל פטיפונים עם תקליטי רוק פסיכדלי ומוסיקה פופולרית בריטית ואמריקאית היוו חזון-נפרץ "אחרי ארוחת-הצהריים מבצע דיק תרגילי יוגה לצלילי ראבי שנקר את [הילדים...] משכיבים לישון לצלילי קולו הרך של דונבאן. [...] הפטיפון נח רק בין השעות 6–7 בבוקר [...]". (אבנרי 1970). מוסיקה זו לא רק ביטאה מסרים היפיים (קטורזה 2012), אלא אף השתלבה בהוויי ההיפי הכללי (לפיד, בתוך אלוהב 2014):

רוח תקופת הפרחים נשבה באורח נס בין בתיה החרבים של המושבה שנעזבו, למזלנו. המוזיקה של הביטלס, מיילס דיוויס, בוב דילן וג'ניס ג'ופלין הטיסה אותנו לשמיים. היו המון דיבורים על מהות, תהיות על חופש, על גלובליות ועל אהבה. היתה תקוה שאפשר בלי מלחמה ושמתח חיים פשוטה. כולנו היינו עירומים וזה היה נעים, תמים וטבעי וממש לא מיני. אנשים מכל מיני מקומות מהארץ ומהעולם באו והלכו והביאו איתם מוזיקה חדשה, דעות אחרות, ביגוד שונה [...] היינו עניים וצעירים וחולמים גדולים.

שאיפת ההיפים לשינוי תודעה עולמי השתקפה בחיים הקהילתיים, שנדמו בעיניהם כאוטופיה המתממשת בחיי היום-יום: "עומדים על המרפסת ומסתכלים בשמש העולה לצלילי הנה באה השמש של החיפושיות" (אבנרי 1970). האידאולוגיה הנאיבית, הפציפיסטית והאוטופית של "ילדי

איור 4: מההווי ההיפי בראש פינה העתיקה במהלך הגל הראשון: (א) 1974; (ב) 1975; (ג) 1975; (ד) 1976; (ה) 1977 (צילומים טל אלוהב); (ו) 1977, סטילס מתוך חנוך 1977

הפרחים" אפינה את הקהילה בראש פינה, שהיתה מנותקת מהקשרים פוליטיים-לאומיים-ישראליים, והתמקדה ביצירה, בחיבור לטבע, ובחוויות נועזות המשולבות בפשטות היום-יומית (ריצ'רד פלנץ, בתוך אלוהב 2014):

הייתי חדור אמונה שמפציע עידן חדש, שהתשובה לבעיות העולם אכן נוסבת ברוח ושהזמנים משתנים כפי ששר לנו אז כה יפה אחד מנביאינו הצעירים. כשהגעתי לשם מיד הרגשתי שזה מה

שחיפשתי כבר הרבה זמן: מקום שבו אפשר יהיה לחיות ברוח הזאת, כשותף לשינוי שמביא ברכה לכל מי שמשנתנה אתו, ודרך כל אלה גם לעולם כולו.

הערכים הסובלניים של ההיפים, התבטאו בפתיחות של הקהילה, הימנעות מהיררכיה פורמלית פנימית וחוויית אחווה (נווה, בתוך אלוהב 2014):

נוצרה שם אנרגייה מיוחדת. אנשים הסכימו להיות בחופש אחד עם השני. לא היה צריך להזהר משום דבר, כל אחד היה חופשי לעשות מה שהוא רוצה [...] מי שרצה בא והצטרף. מהחופש הזה נוצרו יחסי אהבה בין אנשים. זה לא קורה הרבה בחברה אנושית. [...] לא היתה שום בעיה עם הבדלי גילאים. בני 18 ובני 50 – כולם ישבו יחד. מבקרים מהעיר תמיד היו אומרים: זה נורא יפה איך שאתם מקבלים אחד את השני. תמיד היה עובר בי מין זרם חם כזה בלב, שהנה, את הדבר הזה הצלחנו לעשות. הקומונה היתה מן מיסוד של הרעיון הזה. אהבנו להיות ביחד, לאכול ביחד, ליצור ביחד. הקטע של ההיפים הגיע לארץ, והיתה רוח של דברים חדשים.

המתיישבים ההיפים, שביקשו למרוד בתרבות הישראלית, בדומה לאחיהם שמרדו בתרבות המערבית בכלל, ביטאו בחיי היום-יום את פריקת עול הנורמות המקובלות: הם התהלכו בעירום, התנסו באהבה חופשית וצרכו סמים (בעיקר מריחואנה, ולעתים גם LSD). ילדי הקהילה אמנם הלכו לביה"ס בבוקר, אבל אחה"צ הסתובבו בשכונה, שיחקו בין החורבות ועברו מבית לבית בתוך הקהילה הפתוחה שהיוותה עבורם מעין משפחה מורחבת.

התוצאות הכואבות של ההווי האנטי-ממסדי

לאור העובדה שצריכת סמים היתה חזון נפרץ בקהילה, הגיעו למקום סוחרי סמים, שהביאו איתם גם סמים קשים. הפתיחות והחופש שאפיינו את הקהילה ההיפית אפשרה גם לגורמים פליליים לפעול במקום ללא מפריע. אפילו נחמן פרקש – פושע ידוע שהשתחרר מהכלא – מצא את מקומו בקהילה, תוך שהוא מציק למתיישבים בפריצות וגניבת סמים מצד אחד, ולומד תורות אסייטיות מאידך, כפי שדווח בעיתונות (הראובני 1971):

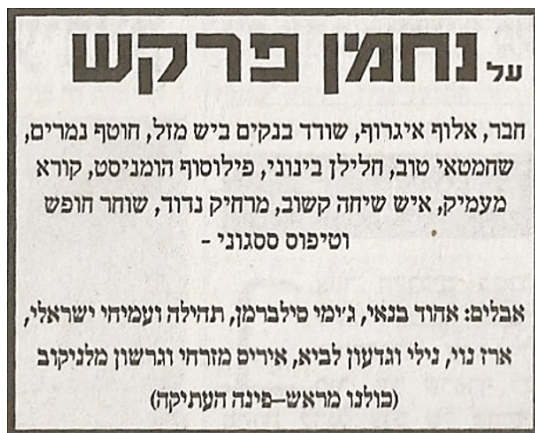
נחמן פרקש שהתפרסם בשעתו בבירחתו מכלא רמלה, חי כמתבודד, במערה הנמצאת בוואדי החוצה את השכונה הישנה של ראש פינה. פרקש המסתובב פרוע-שיער ובעל זקן עבות, מתערב לפעמים בחבורת ה'היפים' המתגוררת בשכונה הישנה.

בקהילה הוחלט לבנות עבורו צריף בתוך הוואדי כתחליף למערה בה התגורר. כשנפטר, ב-2014, פרסמו תושבי ראש פינה העתיקה מודעת אבל (איור 5) המבטאת את פתיחותם והערכתם כלפיו (בן-יהודה 2018; מרגלית 2014).

אף שסיפור זה ותיאורים אחרים של מתיישבי הגל הראשון בדרך-כלל רוויי קסם וחיוביות, מובן כי היו גם היבטים אחרים. כמו קהילות היפיות מקבילות בעולם, שהתפרקו במהירות דווקא בשל האידאולוגיה האנרכיסטית, גם בראש פינה נותרו נפגעים. כך, למשל, מספרת ניצה פלנץ (בתוך אלוהב 2014):

כל אחד הגיע מסיבותיו הוא, ובדרך כלל לא היה בזה שום דבר הרואי. אנשים מחפשי דרך, ילדים שלא היה להם בית, אנשים מעורערים שלא הסתדרו עם החברה ממנה באו. גברים הגיעו כי רצו להתחרות ביניהם מי יהיה הגורו השליט, ונערים באו כי רצו אבא או אח גדול. נשים הגיעו כי הלכו

אחרי הגברים שלהן, ונערות הגיעו כי חיפשו אהבה. וכולם היו חרמנים גדולים כי היו צעירים ובאון חייהם. הסקס היה קל להשגה, גם סמים וגם אוכל ומקום לישון. [...] הכל התמוטט כמו הרבה ניסיונות כאלו בעולם כולו, וזה היה צפוי כמו כל דבר שמנסים להשיג במהירות. הסמים וההיי עזרו לפתיחות ולהרגשת האחוזה שהיתה אמיתית, ובדיוק באותה מידה התרסקה על פראנויות, בגידה, אכזבה ואפילו אכזריות. [...] וזה היה חזק ומסעיר ומסוכן והרסני. עיר מקלט, עם הטוב ועם הרע שבה.

איור 5: מודעת אבל לזכר נחמן פרקש שפרסמו תושבי ראש פינה העתיקה ב-2014

ניצני התנגשות בין "ראש פינה של-מטה" ו"ראש פינה של-מעלה"

פקידי משרד החינוך הביעו בשנות ה-1960 חשש כי הביטלס "ישחיתו את רוח הנוער" ויעודדו "התנהגות אנטי-מימסדית וצריכת סמים", ולכן אסרו על ביקורם בישראל (נחמיאס 2007) בדומה, ההתנהגויות החריגות במושבה ההיפית גררו חששות מצד וותיקי היישוב. כשתוכנן ב-1972 "פסטיבל פופ" בפאתי ראש פינה, עריכתו סוכלה בידי המועצה בשל חששה מ"ההשפעה של תפישת חייהם של ההיפים על בנינו", וביקשה מהמשטרה המקומית "לעקוב אחרי המבקרים, אשר ללא ספק יגיעו לרחוב העליון במושבה בו גרים משפחות ההיפיז, על מנת למנוע בעוד מועד תופעות בלתי רצויות".¹³

נווה, שב-1964 הוזמן במפגיע להתיישב במקום, וב-1967 זכה לאישור לפתוח במרתף ביתו גלריה ודיסקוטק, כבר נדרש ב-1979 על ידי המועצה לפנות מהרחוב "שתי מכוניות הרוסות בבעלותו, שהיוו מטריד ציבורי".¹⁴ דוגמאות אלה מתארות את הידרדרות מערכת-היחסים בין פרנסי ראש פינה לבין ההיפים ואורחיהם ההולכים-ומתרבים.

לסיכום תקופת הגל הראשון – ברחוב העליון נוצרה מושבה היפית שהפכה אבן שואבת לכל מי שביקש לברוח מהישראליות השגרתית והנורמטיבית, ולחיות במציאות חלופית אנטי ממסדית שדגלה בחופש ובחיבור לטבע.

13 פרוטוקול מועצת ראש פינה 19.9.1972 מס' 22/72 ארכיון השחזור.

14 מכתב ממועצת ראש פינה לאבי נווה מתאריך 11.03.1979, ארכיון השחזור.

"ראש פנה" היתה רעיון. כעין אידיאה שהפכה למשאת נפש ועיר מקלט לכל הנפשות הבודדות ששמעה הגיעה אליהן מפה לאוזן. כפליטים נקבצו ובאו אליה בשקט בוהמינים שמאסו במוסכמות, "דרווישים" שהיו אך תיירים בחיים של עצמם, ילדי פרחים ונביאי שקר ואמת. ובקיצור: זרוקי כל העולם (גלאון, בתוך אלוהב 2014).

3.ב. הגל השני: התמסדות ולימוד רוחני

ראש פנה טובה לשלושה סוגים של אנשים: לאוהבים, לאמנים ולפילוסופים. מי שנפל בין הסוגים יורד פה מהפסים. (אקשטיין, בתוך לויצקי 1984)

בתיאור תהליכים היסטוריים, הניסיון לציין קווי גבול חדים בין תקופות נדון לכישלון, ועם זאת – בבואנו לתאר את הגל השני נוכל להצביע על תהליכים שונים שהתגברו, התעצמו, התבהרו, והגיעו לשיא והביאו לעיצוב-מחדש של צביון המושבה ההיפית. עיקרם של תהליכים אלה – ששורשיהם נעוצים בחלקם בתקופת הגל הראשון, ונמשכים אל תוך תקופת הגל השלישי – מתרחש בטווח שבין אמצע שנות ה-1970 לסוף שנות ה-1980.

במהלך הגל השני נעשתה המושבה ההיפית לסמל רוחני-אלטרנטיבי ייחודי, ששמו הלך לפניו ברחבי הארץ כאבן שואבת ל"מחפשים", אמנים ואנשי רוח שביקשו לחיות ולפעול בקרב קהילה זו. ככל ששמעה התפשט, כך נמשכו ובאו למקום מגוון מחפשים רוחניים-אלטרנטיביים מצד אחד, ואנשי הבהמה התל-אביבית מצד אחר.

עימותים סביב תהליכי הסדרה והתערבות הרשויות

"העמותה לשחזור ופתוח מושבת הראשונים" שהוקמה בשנת 1975 נועדה כאמור ליזום, לארגן, לעודד ולקדם את שיחזור ושימור מבני המייסדים, להפוך את אזור השימור לאתר סיור לישראלים ולתיירים, ולקדם מטרות חינוכיות-לימודיות הקשורות בראשית ההתיישבות הציונית בגליל. אולם, פעולות השימור והשחזור שקידמה העמותה לוו בעוינות ועימותים גוברים בין הרשויות לתושבי הרחוב העליון, שניבעו עוד בגל הראשון.

אירוע סמלי המבטא את ראשיתו של תהליך השיפוץ מטעם הרשויות, היה החלטת המועצה ב-1977 להפסיק את הזרמת מי הנחל ברחוב העליון כדי למכור את עודפי המים מהמעיינות לחברת "מקורות". הפסקת זרימת המים ברחוב סימלה את השלת הראשוניות ההיפית, החיבור לטבע ובפרט למים. היא מסמלת במקביל את תחילתו של תהליך התרחקות הדרגתי מהמושבה ההיפית – גם בהיבט הערכי-מעשי, כשהתכנים משתנים, וגם בהיבט הגאוגרפי, כשהקהילה האלטרנטיבית מתרחבת לתוך המושבה ראש פינה כולה. כעת אין מדובר עוד ב"מושבה ההיפית", אלא בקהילה רוחנית-אלטרנטיבית, בוגרת יותר בגילה, המבקשת להעמיק בלימוד פילוסופי-רוחני.

באותה שנה אירע עימות פומבי סוער בבית-הכנסת בין ותיקי היישוב שתבעו לפתח את הרחוב, לבין דייריו שביקשו לשמר את אורח חייהם ואופי המקום. נילי לביא הלינה על כך שתושבי הרחוב, שגילו מקום ריק, התאהבו בו ושיפצו במו-ידיהם בתים מטים-לנפול, נתפסים כעת כ"אורחים". היא התרעמה על הזעם שהופנה אליהם, ועל התכניות שאינן מתחשבות ברצונם לשמר את ה"יופי" וה"שקט" של המקום. מתיישב ותיק הביע לעומתה תקווה, כי יגיעו למקום "מאות תלמידים" מה

"שיוסיף חיים" לרחוב, כך שיהא "שוקק-חיים כמו שהוא היה פעם". בתגובה, הזמין יוסף ספרא את הוותיקים לבקר ברחוב ולגלות כמה הוא כבר שוקק-חיים. אקשטיין (לוליק), הצייר, מחה על מה שזיהה כהתנגשות בין שתי תפיסות עולם – זו שמתמקדת ברכוש ובכסף, וזו השואפת לפתח את האדם ורוחו, והזכיר את זיפות כביש האבן ב-1966 כדוגמה לאטימות המועצה לאופיו המיוחד של המקום (חנוך 1977):

אני ראיתי שבאים בולדוזרים והורסים את הכביש הזה של האבנים. הוא יחידי בארץ. יחידי בארץ! כביש טורקי, שבנו אותו, ושבאו אנשים להרוס אותו עם אספלט. [...] להרוס היסטוריה! אז אחד הוותיקים אומר: 'איך אני אסע עם הרכב שלי?' [...] אם ככה, אז אולי תעשה לך קיוסק ליד הכותל המערבי גם כן?! אם זה לא קדוש, גם זה לא קדוש.

התרחבות ההתיישבות האלטרנטיבית סביב הרחוב

באמצע שנות ה-1970 נמלא הרחוב במתיישבים, ולא היו עוד בתים ריקים לפלוש אליהם. המתיישבים הבוהמים (bohemians) החלו לשכור בתי אבן ישנים נוספים במורד רחוב החלוצים היורד מן הרחוב העליון לכיוון השכונות החדשות. בנוסף, התיישבו אחדים בשתי מערות מעל ג'עוני, בבית אבן שניבנה בעומק הוואדי ובמבנה אחד (שהיה הרוס רק חלקית) בשרידי הכפר הערבי. בתקופה זו התרחשו פעילויות קהילתיות בתוך החצרות והבתים, והרבה פחות בכיכר שליד בריכת המים. גם הפעילויות החלו ללבוש אופי אחר: במקום עיסוק בשיפוץ המבנים המתפוררים, הנאה בחיק הטבע, נודיזם וג'אם-סנס (מפגשי נגינה משותפת מאולתרת) – נראו יותר קבוצות לימוד רוחניות סביב מורים כריזמטיים שקראו ועסקו בדיון משותף.

במקביל, החל להתאכלס "הבית האמריקאי", בית המידות שהתנשא מעל הרחוב העליון כשריד אחרון לכפר ג'עוני. שלושת הקומות, על עשרות החדרים, התמלאו בהדרגה. בקומה השלישית של הבית האמריקאי ייסד יוסף ספרא, איש תיאטרון לשעבר ומראשוני המתיישבים ברחוב העליון, את "בית הספר ללימוד עצמו של האדם" בו לימד את משנתו הרוחנית. ב-1977 עבר ספרא עם אשתו סמדר לירושלים, אך ב-1979 הביע את רצונו לשוב לראש פינה, "רק בתנאי שראש פינה תקבל אותו באהבה. במידה שיש התנגדות לפעילותו, הוא יהיה מוכן לחתום על פינוי הבית". הואיל והבית נכלל בתכנית השחזור, החליטה המועצה "לשחרר אותו מהמרכז" של ספרא, והודיעה על התנגדותה לפעילותו.¹⁵ ספרא, שלא חזר לראש פינה, ייסד ב-1989 יחד עם תלמידיו הירושלמיים את קיבוץ נאות-סמדר שבערבה (שילר וברקאי 2014: 179–180).

במקביל, פלשו לחדרים עשרות צעירים, ובהם אהוד בנאי עם חבריו מימי התיכון והצבא. הקומה השנייה נוכסה במלואה בשנים 1975–1986 בידי הפסל-צורף אריה פורת ומשפחתו. גם ה"חניויות" בקומת הכניסה הפכו לסדנאות אומנות ומלאכה ולדיר עיזים של אחד המתיישבים. מכיוון שהבניין לא חובר לתשתיות כלשהן, ואף לא נבנו בו מעקות או חלונות, אלתרו המתיישבים בדרכים שונות את החיים במקום: לתאורה השתמשו בנרות, פתחי החלונות כוסו בניילונים, סל שולשל מהקומה הגבוהה כדי להעלות מצרכים לדירה, מים הועלו בג'ריקנים באמצעות גלגלת וכו'.

המועצה, כאמור, נאבקה באכלוס הבניין, שלאורך השנים התחלפו בו למעלה ממאה מתיישבים זמניים. רק בתחילת ה-1980 עלה בידה לפנותם, למעט משפחת פורת שנתרה במקום תוך מאבק תדיר בצווי פינוי.

איור 6: הבית האמריקאי ברחוב העליון של ראש פינה. א) 1975, צילום: משה מולינה, אוסף הצילומים הלאומי; ב) 1976, צילום: טל אלוהב

חממה לאמנים ומוסיקאים

בגל השני הגיעו אמנים נוספים לרחוב העליון. חלק מאמני המקום כבר היו מפורסמים בשיח הציבורי כ"תושבי המושבה ההיפית", כגון אקשטיין (לוליק) שהחל לעסוק בהצלחה גם בכתיבת סיפורים והוצג בעיתונות כ"צייר ההיפי מראש פינה" (נגב 1995). גם חברים בהרכבים מוסיקליים אחדים שהתפרסמו בשנות ה-1980–1990 – "עשב בר" ו"בלוז ראש פינה" – התגוררו בתקופות שונות בקהילה הבת-היפית בראש פינה.

המפורסם שבאמנים הוא הזמר-היוצר אהוד בנאי, שהחל את דרכו המוסיקלית בראש פינה העתיקה. שירו הנודע "יוצא לאור" נכתב ב-1993 "בשטף צלול ופתאומי" בעודו "עומד שם בפתח הוואדי", נזכר במפגשו עם פרקש, ומבין כי "השביל הזה מתחיל כאן" (בן-יהודה 2018). זה המקום בו הכיר את המוסיקאי נועם הלוי (אחי הזמרת אסתר עופרים) שמאוחר יותר הצטרף להרכב של בנאי "הפליטים". ב-1987, בעת ביקורו בראש פינה אצל חבקין (ר' להלן), פגש בנאי לראשונה את ג'ורג'

סמעאן וסאלם דארוויש שנהגו לנגן איתה, והצטרף אליהם ללילות של ששנים מוזיקליים. בהמשך, חברו למופעים משותפים בארץ ובארה"ב, ובנאי הפיק את אלבומם "הלה".¹⁶

ב-1985 התיישבה ברחוב העליון דרורה חבקין, מוסיקאית מפורסמת, שהוציאה שני אלבומי שירי רחוב. כאן התוודעה לצמחי המרפא שרווחו בהווי ההיפי והחלה ללמוד את נושא הטבעונות, פתחה חנות טבע, וב-1995 הוציאה את ספרה "על תבלינים וצמחי מרפא", הראשון מסוגו בארץ, שהפך לרב מכר.

מעגלי לימוד רוחני

בעוד שאמנות ומוסיקה היוו נושאים מרכזיים בגל הראשון, פילוסופיות רוחניות היו מנת חלקו הייחודית של הגל השני. תקופה זו התאפיינה בפעילותם של אמנים ואנשי רוח שביססו את המיתוג הרוחני-אלטרנטיבי של ראש פינה. תהליכים בתר-היפיים אלה עיצבו את ראש פינה כסמל רוחני-אלטרנטיבי ייחודי, ששמעו משך אליו "מחפשים" ובוהמיים. במשך השנים התיישבו במקום קבוצות וקומונות בעלות אמונות דתיות חריגות, כגון עשרות חברי קבוצה נוצרית מיסיונרית שהתארחו ב-1987 בראש פינה למשך חודשים אחדים, וקבוצה אפוקליפטית קטנה אחרת שהתגוררה ברחוב העליון בסוף שנות ה-1970.

יוסף ספרא, שהתיישב כזכור ברחוב העליון, פנה עורף באמצע שנות ה-1970 לתחום התיאטרון והחל ללמד כתבים של מורים רוחניים בני המאה ה-20 שהיו נפוצים במעגלי הרוחניות האלטרנטיבית במערב, וכעת כבר תורגמו לעברית ונעשו נגישים לו. ספרא לימד את תורתיהם של גיאורג איבאנוביץ' גורדייף, תלמידו ופרשנו פטר דמיינוביץ' אוספנסקי, ג'ידו קרישנמורטי, קרלוס קסטנדה, וכן קבלה וצופיות. חלק מעשרות תלמידיו אף התגוררו במקום. לאחר תקופה בה התכנסו ללמוד במרחב הציבורי, מחוץ לביתו של ספרא, נוצר הצורך להעביר את מעגל הלימוד לחלל סגור (בתוך "הבית האמריקאי", כמתואר לעיל).

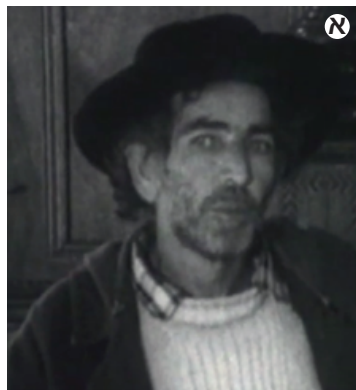
ב-1975 הגיע לראש פינה אלן רדנר, מעצב גרפי מקנדה, עם בת זוגו דינה מילמן. רדנר רכש במורד המושבה בית-מידות עתיק מאבן ששימש בית-חולים בתקופה העות'מאנית. בדומה לספרא, עבר רדנר ב-1977 לירושלים, שם נעשה למורה רוחני,¹⁷ וכעבור חמש שנים שב לראש פינה ועסק בהדרכה רוחנית למעגל של כתריסר תלמידים שהתגוררו באחוזתו והקליטו את שיעוריו. תורותיו שילבו בין כתבים של קרישנמורטי, גורדייף ותלמידיו-פרשניו אוספנסקי ומוריס ניקול, וכן אושו הודי, מורה רוחני שפעל גם במערב. רדנר הטיף לחקירה עצמית-פנימית חסרת פשרות ויותר על גידול ילדים (כפי שעשה הוא עצמו) למען התפתחות רוחנית והתנסות במגוון חוויות. מאז מותו ב-2011 ועד היום ממשיכה הקבוצה לגור בביתו.

אחד מתלמידי רדנר בתקופתו הירושלמית, היה אריה בּוֹבֶר, שהיה בעברו פעיל פוליטי שמאלני ("מצפן"). בראשית שנות ה-1980 עבר בובר לגור בראש פינה, ובמשך כעשרים שנה למד אצל רדנר, עד לקרע ביניהם ב-1998. בובר היה מתרגם מקצועי שבין השאר תרגם לעברית את אחד

16 ראו באתר של אהוד בנאי <https://www.ehudbanai.co.il/he/95/29>

17 ראה באתר של רדנר <http://www.approachinginfinity.org>

מספרי אוספנסקי, "הדרך הרביעית", כמו גם טקסטים צופיים מאנגלית (הרומן הרוחני "המחסום האחרון" מאת ראשד פילד ושירים של ג'לאל א-דין רומי).

איור 7: מורים רוחניים שבלטו בתקופת הגל השני: א) יוסף ספרא, צילום מתוך חנוך (1977; ב) אריה בובר, צילום: מייק סילברמן; ג) אלן רדנר, צילום: מייק סילברמן (תודה לדינה מילמן)

לסיכום, הגל השני עמד בסימן התמסדות והעמקה. רוב המבנים הנטושים יושבו, ובהדרגה נוכסו ושופצו חללים נוספים והפעילות בהם הוסדרה. התרבות ההיפית לבשה בהדרגה אופי "מקצועי" או מעמיק יותר, בין בדמות אמנות ומוסיקה, ובין לימוד רוחני. הרחוב וסביבתו אוכלסו בידי מעגלים רחבים יותר של "צרכני" תרבות היפית, כגון הבוהמה התל-אביבית, אנשי שוליים, "מחפשים רוחניים" ועוד. המשיכה הגוברת למקום הכשירה את הפיכתו בגל השלישי לאתר תיירות, יותר מאשר מרחב מגורים ופעילות מקומית.

3.ג. הגל השלישי: דימוי רוחני-אלטרנטיבי, נרטיב ממסדי-ציוני ותיירות היפסטרי (Hipster)

הכל היה פה חירב'ס ואז התחילו להיות גלריות, והתחילו הציירים... היום כל התיירות מגיעה לכאן למסעדות ובתי הקפה. ראש פינה גדלה, הצרכים גדלו, וחבל! וה'מפל' – היום הוא כבר מחובר לחברת מקורות... (שריקי, בתוך אלוהב 2014)

בדיעבד, נראה הגל השני כשלב ביניים שהוביל להפיכת הרחוב ליעד למעגלים מתרחבים מסוגים שונים: אמנים, מחפשים רוחניים, אנשי שוליים ואנשי בוהמה. במקביל לכך הלכה וגברה העוינות בין התושבים הוותיקים לבין הרחוב העליון, והובילה למאבק לגבי הדימוי והצביון של הרחוב בין "המושבה ההיפית" לבין "מושבת הראשונים". בעוד האתר התפתח, מכוח הסיפור ההיפי, כמשכנם של מעגלים רוחניים ואלטרנטיביים, ראו ותיקי המושבה את ראש פינה העתיקה כיעד לתיירות פנים המספר את סיפור המורשת ההתיישבותית-ציונית. עם זאת, בשלב זה אין לתאר את המקום כמושבה "היפית", כי אם בתר-היפית. אין ספק שמדובר בהמשך הפעילות שהחלה עם ההיפים ואלה שנמשכו אחריהם, אבל אופי המקום השתנה כאמור, במהלך הגל השני והמשיך להתרחק מהאופי ההיפי המקורי גם במהלך הגל השלישי כפי שנתאר.

בתקופת הגל השלישי תהליכי המיסוד הגוברים מצד המועצה המקומית נשאו פרי. החל מסוף שנות ה-1980 ועד ימינו עומדת ראש פינה העתיקה בסימן המאבק בין שני דימויים או שני נרטיבים היסטוריים – הממסדי-ציוני מצד אחד והרוחני-אלטרנטיבי מצד שני. הראשון הוא היחיד המוצג למבקרים, והאחרון מוכחש ומושתק. מאבק זה מלמד שוב כיצד מרחב מסוים – במקרה זה ראש פינה העתיקה – עשוי לשמש כ"מקומות שונים" עבור קהילות שונות, כפי שהעלו מחקרים רבים בגאוגרפיה תרבותית (Relph 1976).

הנרטיב הממסדי-ציוני

זכור, לנוכח הסקוויטינג ההיפי באירופה בחוות וכפרים נטושים, הגיעו השלטונות להכרה כי מדובר בנכסים בעלי-ערך כלכלי וסביבתי שעשויים גם למשוך תירות מכניסה, והחלו להצר את צעדי הפולשים ולהגביל את הפעילות הבלתי-מוסדרת במקום (Möller 2017: 35). בדומה, גם ותיקי ראש פינה הבחינו בכוח-המשיכה של המושבה ההיפית, ופיתחו בהדרגה עינות כלפי ההשתלטות על הרחוב העתיק, ודחפו למיצובו כאתר מורשת, ברוח הנרטיב הציוני, וכאתר תירות.

ב-1982 פורסם ספרה של שולמית לפיד, "גיא אוני", שתיאר את מתיישי העלייה הראשונה בראש פינה. הספר עובד ב-2011 לסרט (ומיני-סדרה טלוויזיונית) שזכה לפרסים בינלאומיים, וגם הוא טיפח את דימויה הרומנטי-ציוני של המושבה.

איור 8: מפה וקטעי טקסט מעלוני עמותת השחזור

עוד במהלך הגל השני, עם הקמת עמותת השחזור ב-1975, התגלעו מחלוקות בין המבקשים להפוך את הרחוב העליון לאתר תירותי למתיישי. כאמור, ב-1982 הוכרז האתר כ"אתר לאומי – מושבת הראשונים" – האתר הלאומי היחיד בישראל שיש בו בתים בבעלות פרטית (של מתיישי הגל

הראשון והגל השני). התעלמותם של ותיקי המושבה מהמתיישבים היפיים והבתר-היפיים משתקפת גם בספרות המחקר, שמתארת כיצד ב-1983 הציבה העמותה מטרה לעצמה "לעודד ולהמריץ משפחות שיעברו לגור באותו הרחוב" (גורן 2010: 436), בעוד שבפועל הרחוב כבר היה מאוכלס ברובו במשפחות של היפיים ואמנים. גם בעלון של עמותת השחזור, בתיאורי "הבית האמריקאי" ו"רחוב הנדיב" מושתק סיפור המושבה ההיפית, ובמקומו מוצגת קפיצה מתולדות העלייה הראשונה עד ימינו.

הפיכת הרחוב לאתר תיירות הומה הקשתה מאד על אורח חייהם של תושבי האתר. למרות זאת, היו בין התושבים כאלה שבחרו למצוא את פרנסתם במתן שירותים לתיירות זו – באמצעות גלריות, מסעדות וצימרים.

הדימוי הרוחני-אלטרנטיבי

הקסם שנוצר בראש פינה העתיקה משך אליו אנשים מסוג מסוים, וגם העניק להם הזדמנויות למהפכים רוחניים מעמיקים. כזכור, חבקין הגיעה כמוסיקאית ומצאה את ייעודה החדש דרך עיסוק ברפואה אלטרנטיבית; ספרא, רדנר ובובר החליפו את עיסוקיהם האמנותיים-חברתיים (תיאטרון, עיצוב גרפי, פוליטיקה) לתחום הפילוסופיה הרוחנית. ניידות זו בין תחומים רוחניים-אלטרנטיביים משקפת היטב את המגוון האקלקטי של פעילויות ותורות רוחניות-אלטרנטיביות, שבסוף שנות ה-1970 במערב כבר "זיהו את עצמן כתנועה אחת פחות-או-יותר" (Hanegraaff 1998: 522).

במהלך הגל השלישי, כבר היו בישראל התיישבויות רוחניות-אלטרנטיביות אחדות (שילר וברקאי 2014: 169–170), וגם לראש פינה נמשכו פעילים רוחניים במסגרת חיפושיהם. הם זיהו את ה"מיתוג" של ראש פינה כמרחב המתאים ל"מחפשים" כמוהם, ואף תרמו לו. דוגמה לכך הוא גופל גירי (רוני שני) ממייסדי הריינבו (Rainbow) בישראל – התכנסות נודדת, המאורגנת בידי מתנדבים ונטולת היבט צרכני, המתקיימת במרחבי טבע פראי במקומות שונים בעולם. גירי הגיע לראש פינה ב-1988 לאחר 14 שנות מסע בהודו. בספרו "בום שיוא, יומן מסע של סאדהו ישראלי" (גירי 2017) הוא מתאר את תרבות-הנגד בישראל ואת פסטיבלי המוסיקה הראשונים שאורגנו בהתנדבות במקומות שונים בארץ, כולל הפסטיבל שארגנה קהילת ראש פינה העתיקה על שפת הירדן:

שמעתי כבר שבראש פינה יש ריכוז של פריקים מאז שנות השישים המאוחרות, אבל עד אז דרכי לא הובילה אותי לשם. שמחתי שתהיה לי סוף סוף הזדמנות להכיר את המקום הזה מקרוב. [...] אנחנו, אנשי החבורה שהקימה את הפסטיבל הראשון, מצאנו את עצמנו עוזרים לאלה שהצטרפו למסע מאוחר יותר, שהיו הרבה יותר מקצועיים מאיתנו בנושא פסטיבלים ומוסיקה.

בעקבות מפגש זה, עבר גירי ב-1991 להתגורר במערה מעל חורבות ג'עוני:

טיפסתי על צלע ההר המכוסה בצמחיה מעל ראש פינה העתיקה והגעתי למערות. [...] כעבור חודש כל המערה היתה מצופה בטיח גללי פרות ובוץ כמו בהודו. [...] חברים מראש פינה גילו שהמערה שלי היתה המקום הכי קריר ונעים בסביבה בימי הקיץ החמים והתחילו לבוא לבקר. צעירי הפסטיבלים שלנו שנדדו ממקום למקום היו מגיעים גם הם לשהות אצלי כמה ימים. היינו יושבים יחד בערבי הקיץ החמים על מרפסת המערה וצופים בכינרת מדרום ובחרמון מצפון.

בגל השלישי התרחבו הדי התרבות האלטרנטיבית מהמושבה ההיפית ו"צבעו" את ראש פינה כולה – בעקבות חנות הטבע של דרורה חבקיין נפתחו חנויות נוספות, לחליטות צמחי מרפא, קוסמטיקה טבעית וסבונים מתוצרת-עצמית. בעקבות הרוח ההיפית האנטי-צרכנית נוסדו מציאון וחנות יד-שנייה לבגדים, ספרים וכלי בית. עסקים קטנים הציעו תוצרת חקלאית ביתית של גבינות עזים, שמן זית, מאפי בריאות וצמר שנצבע בחומרים טבעיים. נפתחו מרכזים רוחניים קטנים ובהם קהילה רוחנית יהודית-ניו-אייג'ית" בשם "מרחב-יה" בהנהגת ר' אוהד אזרחי, שהתמקמה במושבה בשנים 2005–2008, ומרכז תמהוודה המציע מאז 2013 סדנאות למטפלים בתחומי גופנפש והתפתחות אישית במסורות רוחניות שונות.

הרוח האמנותית אף היא נותרה בולטת, בעיקר ברחוב העליון. המועצה שיפצה והעמידה לרשות אמנים שש גלריות למלאכות יד בבית המורה, שתי גלריות לאמנות בבית פיק"א וגלריה וחנות ב"בית המתיישב", שחלק מהאמנים המציגים בהן מתגוררים ברחוב העליון ומשלבים במוצריהם מסרים רוחניים. עד מותו ב-2015 נהג גם אקשטיין שגר ברחוב העליון למכור בביתו את ציוריו. כיום פועלים ברחבי המושבה עשרות אמנים בעלי סדנאות ו"בתים פתוחים".

תיירים היפסטרס במרחב בתר-היפי

לצד הצביון ההיפי והבתר-היפי, נוצרה סביב אתר השחזור פעילות תיירותית המכוונת למעמד הבינוני-גבוה. עבור תיירים אלה ראש פינה היא אתר של צימרים, מסעדות, בתי קפה, פסטיבל יין שנת, סינמטק וכו'. לכאורה, אין לכך קשר להיסטוריה ההיפית-רוחנית של האתר. אך למעשה, שכבות אמידות אלה הושפעו מאז ראשית שנות האלפיים מההקשר התרבותי הרחב של התפשטות הניו-אייג' בישראל (רוח-מדבר 2006).

אמנם ביקורם ברחוב העליון הוא יותר היפסטרס מאשר היפי – הם נהנים משרידי ההתיישבות ההיפית במקום, מבלי להכיר את ההיסטוריה המקומית. היפסטרס הוא כינוי לצעירים משכילים עירוניים מהמעמד הבינוני, המאמצים באופן אקלקטי היבטים מתרבות-הנגד ובפרט את ההתנגדות ל"מיינסטרים". ואכן, ניכר כי קבוצות אלה נמשכות במיוחד לראש פינה, שכבר מותגה כמרכז רוחני-אלטרנטיבי. ההדים הבתר-היפיים הנוכחים בראש פינה מהלכים קסם על ההיפסטרס הישראליים, לאחר שהתפשטות הניו-אייג' במעגלים אלה הכשירה את הלבבות להיקסמות מהשילוב הייחודי שמצוי בראש פינה כיום – בין צריכה של שירותים ומוצרים אלטרנטיביים, אוכלוסייה רוחנית מקומית המספקת אותם, וכן טבע פראי הניבט מבין חרקי הצימרים המפנקים. לכן, בעוד שההיפסטרס בהחלט אינם היפיים, הם נהנים לצרוך את האווירה הרוחנית במרחב הבתר-היפי של ראש פינה.

שבעים-אלפי המבקרים הפוקדים מדי שנה את ראש פינה, אינם נחשפים כלל לסיפור הרוחני-אלטרנטיבי שלה. לאחרונה מתחולל סביב אתר השחזור מאבק ערכי-תודעתי. ביוזמת אחת מתושבות הגל הראשון, הוצגה באתר השחזור ב-2014–2015 תערוכת צילומים וראיונות על המושבה ההיפית¹⁸ במשך שמונה חודשים, שנועדה להנכיח את הסיפור המוכחש והמודר של התרומה ההיפית למקום. בפרסומי עמותת השחזור ובהדרכות לקבוצות המבקרים עדיין אין כל התייחסות לפרק ההיסטורי ההיפי ולפרק הרוחני-אלטרנטיבי שהתפתח בעקבותיו, למעט אזכור קצר והומוריסטי של ההיפים בסרט המוצג במרכז המבקרים מאז מ-2018.

4. סיכום: מה נתנה ראש פינה להיפים, ומה קיבלה מהם?

אם היה אי-פעם מקום שנקרא גן-עדן, אזי ראש פינה היא האבק שנח עליו
(Winston 2010).¹⁹

שנות ה-1960 בישראל מזוהות בשיח המחקרי עם האתוס הצברי-ציוני ועם מתחים צבאיים ששיאם במלחמת ששת הימים (אלמוג 2004). תולדות ראש פינה בשיח המחקרי פותחות בעלייה הראשונה ונמשכות עם האיכרים שהתיישבו במורד ההר. הופעת הרוחניות-האלטרנטיבית בישראל מתוארכת בדרך כלל לשנים האחרונות של המאה ה-20, ומיוחסת ברובה להשפעות מערביות על ישראל. בשלושת הנרטיבים הללו חסר הפרק המרתק והחריג של המושבה ההיפית הישראלית היחידה, בראש פינה, ותרומתה המשמעותית – כפי שראינו – לכל אחד מהם, בהתאמה: ה"בועה" המיוחדת שנוצרה בראש פינה מחוץ לזמן ולמקום הפוליטיים בשנות ה-1960, הקהילה הרוחנית-אלטרנטיבית הראשונה ששימשה מוקד עלייה-לרגל והתנסות במשך עשורים אחדים טרם ימי הניו-אייג', ותרומת המושבה ההיפית לאופי העכשווי של ראש פינה כאתר תירות והתיישבות בעל צביון בתר-היפי בולט.

הצגנו את הפרק הלא-נודע של המושבה ההיפית בראש פינה בשלוש מערכות – הגל הראשון, בו מתיישבים יחידים ברוח הסקווינג ההיפי במרחב נטוש וחרב ומייצרים בו קהילה אלטרנטיבית; הגל השני, בו הקהילה הופכת אבן שואבת ל"מחפשים רוחניים" ואמנים, וההתיישבות מתרחבת ומתמסדת; הגל השלישי, בו האתר הופך ליעד תירותי שממותג באמצעות נרטיב ציוני, תוך השתקת הנרטיב ההיפי-אלטרנטיבי. שמחתם של וותיקי המושבה על החיאתם ושימורם של המבנים המתפוררים והנטושים ברחוב העליון הפכה תוך שנים אחדות לעוניות וחשדנות, ככל שהחיאת הרחוב העתיק שגשגה מעבר למשוער. הבדלי תרבות וערכים, אורח חיים, אסתטיקה ואינטרסים כלכליים – כל אלה נטלו חלק בתהליך מורכב זה, שבסופו ניטש מאבק תודעתי סביב סמליותו של הרחוב העליון.

היו שראו ברוחניות הניו-אייג', שהופיעה בסוף שנות ה-1970 ובראשית ה-1980 בארצות המערב, תוצאה של התבגרות דורית (Heelas and Seel 2003). כשדור הבייבי-בום, שכונן את תרבות-הנגד בשנות השישים, התבגר, הוא שינה את טעמו: במקום חיים בטבע, בקומונה, תוך התנגדות לממסד, הוא מצא את דרכו אל תוך הממסד, באמצעות מתן שירותים ותכנים אלטרנטיביים, שהפכו בהדרגה מקובלים, ואף מבוקשים. אלה שקראו בעבר לפשטות ול-drop-out, התברגנו, ומספקים כיום לזרם המרכזי דרכים להעצים את הפרט ואת הרווח הכלכלי, ולמעשה הופכים את הרוחניות למוצר צריכה.

בדומה, הקהילה ההיפית בראש פינה העתיקה התחלפה בהווי בתר-היפי ברחבי המושבה, המהדהד את הערכים ההיפיים. הזכרנו את ריבוי המטפלים והמרכזים הרוחניים-אלטרנטיביים במקום. עליהם ניתן להוסיף את המודעות האקולוגית הבולטת, המהווה המשך לרוח אהבת הטבע ההיפית,

19 תרגום שלנו. אלן וינסטון הוא אמן יהודי-אמריקאי שהרבה לבקר במושבה ההיפית בשנות ה-1980–1990 והקדיש לה ספר שהוציא במהדורה עצמית.

ופעיליה המרכזיים הם תושבי המושבה ההיפית המקוריים וצאצאיהם.²⁰ וכך, בעיני היפסטרס עכשוויים הפוקדים את ראש פינה העתיקה, דימוייה היריבים מתמזגים בנינוחות. עבור אותם תיירים מבוססים, רוחניות-אלטרנטיבית משלבת בין חומרנות, נהנתנות ונוחות לבין תוכן רוחני, אותנטיות וחיבור לטבע.

מאמר זה התמקד בהיבטים הפונקציונליים שתמכו ב"התפתחות העלילה": "המושבה ההיפית" נוסדה בזכות קיומם של מבני מגורים ריקים וחרבים שלאיש לא היה חפץ בהם. תנועת הסקווינינג שימשה השראה להיפים הישראליים שפלטו אל מבני הרחוב העליון ושיפצו אותם. מראה הוואדי כבש את ליבם, אבל תרמה לכך לא פחות העובדה שהשטח היה משופע בעצי פרי שצמחו פרא ובעשבי מאכל שעזרו לכלכל את ההיפים. מי המעיינות שזרמו ברחוב ובריכת האגירה ייצרו הווי נודיסטי שהלם את הרוח ההיפית.

אפילו חוסר בתשתיות תרם להיפים מבחינה פונקציונלית. כך הם חשו מחוברים לטבע ולחיים הפשוטים. יתר על כן, האפשרות לחיות במקום מבלי לשלם (כמעט) מסים וחשבונות שמל ומים היתה חשובה למי שפרשו מעולם העבודה. עבור אחרים, נודעה חשיבות לעובדה שבמורד הרחוב אפשר היה למצוא פרנסה לשכירי יום בחקלאות, והמכולת של זרחיה היתה עמוד תמך חשוב נוסף. מעל לכל, העובדה שהמרחב היה מנותק תחבורתית תמכה בפעילות הבלתי-מקובלת במקום, שכללה עירום, ג'אפים מוסיקליים במרחב הציבורי, שימוש בסמים ועוד. גם לתרבות האנגלו-סקסית היתה פונקציה חשובה בקהילה זו, שמקימה היו ברובם אנגלו-סקסים שייבאו את התרבות ההיפית ארצה, ושמנהיגיה בגל השני נשענו בפעילותם על טקסטים רוחניים מתורגמים לעברית מאנגלית.

מעניין להתבונן בהיפוך שבין "הטבע" ו"התרבות" בין הגל הראשון לבין הגל השלישי: ההיפים נמשכו למקום בשל הטבע הפראי, ונעזרו במבני המגורים כפונקציה שתומכת ביעד זה; ואילו ההיפסטרס נמשכים אל הצימרים הנוחים והמפנקים, כשהנוף הטבעי משמש רקע לחוויה התיירותית. מחקר זה שופך אור על הקהילה ההיפית הראשונה בישראל, ומסביר מה מקור הדימוי הרוחני-אלטרנטיבי של המושבה ראש פינה, שלמרות הכחשתה והדרתה – הותירה את חותמה הייחודי במקום.

תודות

תודתנו נתונה למכללה האקדמית צפת, שתמכה בביצועו וכתבתו של מחקר זה.

מקורות

אבנרי, א' (עורך). 1970. קיבוץ של היפ'יס בראש פינה. *העולם הזה* (ל.ת). עמ' 24.

אלוהב, ט' (אוצרת). 2014. תערוכת "חלומות ברחוב העליון". בית מר, אתר השחזור בראש פינה העתיקה [זמן] גם בדף הפייסבוק 'חלומות ברחוב העליון'.

אלמוג, ע' 2004. *פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית* (כרכים א-ב). חיפה ואור-יהודה: אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן.

²⁰ למשל, קבוצת תושבים פעילים, שמתכנים (בווטסאפ) "שומרי הוואדי", מתארגנים לפניית תכופות למועצה המקומית כדי לשמור על הטבע, למשל – מניעת כניסת טרקטורונים, הסדרת הגיזום של עצי הזית, שמירת הניקיון בוואדי וכו'.

ארכיון ראש פינה. פרטוקולים משיבות מועצת ראש-פינה בשנים 1966-1979, חטיבות 2-3, תיקים 212–217, 331–334, ארכיון ראש-פינה ע"ש אברהם בלום.

בן-ארצי, י' 1988. *המושבה העברית בנוף ארץ ישראל, 1882-1914*. יד יצחק בן-צבי.

בן-יהודה, ה' 2018. השביל הזה מתחיל כאן: הסיפור מאחורי שיר המסע של אהוד בנאי. *הספרנים: בלוג הספרייה הלאומית*, 10.07.2018, blog.nli.org.il/into_the_light.

גורן, ח' (עורך). 2010. ראש פינה בת מאה ושלושים (תרל"ח-תשס"ח). הוצאה מחודשת ומעודכנת של הספר: ד' ניב (עורך). 1983. *ראש פנה בת מאה: תרמ"ב-תשמ"ב*. המועצה המקומית ראש פינה.

גירי, ג' 2017. *בום שיוא יומן מסע של סאדהו ישראל*. תל אביב: בבל.

הראובני, מ' 1971. נחמן פרקש חי במערה משחק שח וקורא על סין. מעריב, 04/11/1971, עמ' 4.

חנוך, ל' (במאית). 1977. החלומות האבודים של הרחוב העליון (סרט). שרות הסרטים הישראלי.

לויצקי, נ' 1984. הראשים האחרים של ראש פינה. *כותרת ראשית*, 31/10/1984, ע"ע 26–28.

מרגולין, ר' 2014. האם היה יוסף שכטר מבשר הרוחניות החדשה בישראל? בתוך: י' ידגר, ג' כ"ץ וש' רצבי (עורכים), *מעבר להלכה: מסורתיות, חילוניות ותרבות העידן החדש בישראל*, 529–554, (עיונים בתקומת ישראל – סדרת נושא) קריית שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

מרגלית, מ' 2014. אהוד בנאי נפרד מאלוף הבריחות. YNET, 07.08.2014, www.ynet.co.il/articles/0.7340.L-4556073.00.html

נגב, א' 1995. *שיחות אינטימיות*. ידיעות-אחרונות: תל-אביב.

נחמיאס י' 2007. הכניסה לחיפושיות אסורה. YNET, 02.08.2007, www.ynet.co.il/articles/0.7340.L-3424790.00.html

סטפנסקי, י' 2008. ראש פינה. *חדשות ארכיאולוגיות: חפירות וסקרים בישראל*, 120, www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=876&mag_id=114

עובד, י' 2009. *קומונות וקהילות שיתוף במחצית השנייה של המאה העשרים*. יד טבנקין: אפעל.

קטורזה, א' 2012. *המחר לעולם אינו יודע: רוק במאה ה-20*. רימון בית ספר לג'אז: רמת-השרון.

קירשנבאום, מוטי (במאי). 1970. *השוטה על הגבעה* (כתבה טלוויזיונית). הערוץ הראשון.

רוח-מדבר, מ' 2006. *תרבות העידן החדש בישראל – מבוא מתודולוגי ו"הרשת הרעיונית"*. עבודת דוקטור, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.

שילה, א' וג' ברקאי (עורכים). 2014. *אוכלוסיות לא מוכרות ויישובים מיוחדים בישראל*. ירושלים: אריאל.

Ariel, Y. 2003. Hasidism in the Age of Aquarius: The House of Love and Prayer in San Francisco, 1967–1977. *Religion and American Culture*, 13(2), 139–165.

Ariel, Y. 2010. Paradigm Shift: New Religious Movements and Quests for Meaning and Community in Contemporary Israel. *Nova Religio*, 13(4), 4–22.

Beit-Hallahmi, B. 1992. *Despair and Deliverance (Private Salvation in Contemporary Israel)*. Albany, New York: State University of New York Press.

Cattaneo, C. 2013. Urban squatting, rural squatting and the ecological-economic perspective. In: Squatting Europe Collective (eds.), *Squatting in Europe: Radical Spaces, Urban Struggles*, 139–148, Open-Access, at markfoster.net/struc/Squatting_in_Europe.pdf.

Hanegraaff, W. J. 1988. *New Age Religion and Western Culture – Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. The Netherlands: Brill.

Heelas, P., and B. Seel. 2003. An Aging New Age? In: D. Grace, P. Heelas and L. Woodhead (eds.), *Predicting Religion – Christian, Secular and Alternative Futures*, ch. 19, 229–247, England & USA: Ashgate.

Inbari, M. 2010. Messianic Movements and Failed Prophecies in Israel: 5 Case Studies. *Nova Religio*, 3, 43–60.

Inglehart, R. 2015. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton University Press.

Möller, M. 2017. Marginalised Neo-Rurals and Alternative Trailerists: Self-made Housing as a Counter Concept of the 1970s and 1980s in Germany and France. *Moving the Social*, 58, 29–50.

Puttick, E. 2000. Personal Development: The Spiritualisation and Secularization of the Human Potential Movement. In: S. Sutcliffe, and M. Bowman (eds.), *Beyond New Age (Exploring Alternative spirituality)*, ch. 12, 201–219, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Relph, E. 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion.

Steinhardt, J. 2013. Renew our days of old: Neo-Hasidic Americans imagine past and future in Israel. paper presented at: 'Old Time Religion': *Stanford Graduate Student Conference (May 17–18, 2012)*.

Winston, A. 2010. *The mystery book of Old Rosh Pina*. Author, 2010.